

MUDANYA’NIN 19. YÜZYIL RUM KİLİSELERİ*

19TH CENTURY GREEK CHURCHES OF MUDANYA*

Ersin AYDIN**

Ayşın ÖZÜGÜL***

Öz

Osmanlı Beyliği’nin Bithynia’da ilk fethettiği (1321) kentlerden biri Mudanya’nın 1924 yılına kadar nüfusunun büyük bir kısmını Rumlar oluşturuyordu. Gerek yazılı kaynaklardan gerekse günümüze ulaşabilen yapılardan Mudanya’da birçok Rum kilisesinin varlığı bilinir. Yeniden inşa edilen on kiliseden ikisi kültür merkezi olarak kullanılmaktadır. Üst örtüleri yok olmuş üç kilisenin de duvarları yıkılmaya yüz tutmuştur. Diğer beş kiliseden sadece birinin yaklaşık 1 metre yükseklikte duvarları günümüze ulaşmıştır. Osmanlı Dönemi’nde 19. yüzyıla kadar istisnalar hariç yeni kilise inşa edilmemiş, Bizans veya 19. Yüzyıl öncesi Osmanlı dönemlerine ait kiliseler padişahın izni ile aslına uygun tamir edilerek kullanılmıştır. Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanları’nın getirdiği yenilikler sayesinde yıkılmaya yüz tutmuş küçük boyutlu kiliseler temelleri üzerlerine daha büyük boyutlarda yeniden yapılmıştır. Osmanlı arşivlerinde bu kiliselerle ilgili belgelerde yeniden inşa sebebi, boyutları, inşaat maliyeti ve bu maliyetin nasıl karşılanacağı, kiliseyi kullanacak cemaat nüfusunun yanı sıra bazı kiliselerin zemin kat planı ve cephe görünüş çizimleri bulunmaktadır. Mudanya’daki Rum kiliselerinin tamamı bazilikal planlıdır, kapı ve pencere açıklıkları yuvarlak kemerli, naosun sütunları, kemerleri ve örtüleri ahşaptır. Bursa ve İstanbul’un çağdaş Rum kiliseleri ile yakın benzerlikleri bulunan yapıların cephe düzenlemeleri ve süslemeleri eklektik üslup özellikleri taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Mudanya, Rum, Ortodoks, Kilise, Osmanlı Dönemi*

Abstract

Until 1924, the majority of the population of Mudanya, one of the towns that Ottomans first conquered in Bithynia (1321), was composed of Greeks. The existence of many Greek churches in Mudanya is known both from written sources and from surviving buildings. Two of the ten churches rebuilt are used as cultural centers. The walls of the three

* Bu çalışma Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim dalında yazılan “Mudanya ve Köylerindeki Geç Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

** MA. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Öğr. ORCID ID: 0000-0002-1564-6387 ♦ E-mail: 701649012@ogr.uludag.edu.tr

*** Dr. Öğr. Üyesi. Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. ORCID ID: 0000-0001-5347-2640 ♦ E-mail: ozugul@uludag.edu.tr

churches whose roofs have been destroyed are about to collapse. Only one of the other five churches has extant with a height of about one meter. In the Ottoman period, except for the exceptions, the new church was not built until the 19th century, the churches belonging to the Byzantine and pre19th-century Ottoman periods were repaired to and used with the permission of the sultan. Owing to the reform brought by the Edicts of Tanzimat (1839) and Islahat (1856), the foundations of small-size churches that were demolished were rebuilt on a larger scale. In the Ottoman archives, the documents related to these churches include the reasons for reconstruction, their size, the cost of construction and how this cost will be met, as well as the community population that will use the church, as well as the ground floor plan and front view drawings of some churches. All of the Greek churches in Mudanya have basilica plan, door and window openings with round arches, as well as columns, arches and inner roofs of the naos, have been constructed of wood. The facade arrangement and decorations of the church buildings in Mudanya which have close similarities with the contemporary Greek churches of Bursa and Istanbul, are in eclectic style.

Keywords: *Mudanya, Greek, Orthodoxs, Church, Ottoman Period,*

GİRİŞ

Marmara (Propontis) Denizi'nin güneydoğu kıyısında bulunan Mudanya'nın (Apameia) güneybatısında Karacabey (Mihaliç), kuzeybatısında Gemlik (Khios, Prusias ad Mare) ve güneydoğusunda Bursa (Prusa ad Olympium) yer almaktadır.

Mudanya'da Osmanlı egemenliği 1321 yılında Orhan Bey'in (1326-135) kenti fethetmesi ile başlamıştır¹. Bölgenin kadim halkı Rumlar, 21. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Mudanya'da varlıklarını sürdürmüştür. Türkiye ile Yunanistan arasında 1923'de imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol² hükümlerine göre 1924 yılında Mudanya ve köylerinden göç eden Rumlar, Yunanistan'ın Halkilidi Yarımadası'nda Yeni Mudanya (Νέα Μουδανιά) ve Yeni Tirilye (Νέα Τριγλία) yerleşimlerini kurmuşlardır. Rumların boşalttığı Mudanya ve köylerine Yunanistan ve Girit Adası'ndan gelen Müslümanlar yerleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti, tebaasındaki kişileri İslam dininin şer'i ve örfi hukuk kurallarına göre yönetmiştir. İslam'a göre insanlar, Müslim (Müslüman) ve Gayrimüslim (Müslüman olmayan) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Osmanlı egemenliğini kabul eden dolayısıyla

---

1 Uzunçarşılı,1988.

2 Arı, 2000.

İslam hâkimiyetine giren Ehl-i Kitap'a³ mensup Gayrimüslimlere de “zimmî⁴” statüsünde haklar verilmişti. Osmanlı Devleti'nin Erken ve Klasik dönemlerinde İslam'ın şer'i kurallarına göre zimmîlerin yeni ibadethane inşa etmeleri genel bir tutum olarak kabul görmemiş⁵ olsa da Orhan Bey, Yahudilere yeni havra inşa izni verdiği⁶ gibi Anadolu'nun iç kesimlerinden Demirkapı isimli köyden getirdiği Rumları, hisarın batısına aynı isimle anılan bölgeye yerleştirmiş⁷ ve yeni kilise inşa etmelerine izin vermiştir⁸.

İstanbul'un fethini gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmet (1451-1481), Gayrimüslimler ile zimmî sözleşmesi çerçevesinde Vezir-i Azam ile eş statüdeki Rum Patrikliği makamına Georgios Skolaris'u (II. Gennadius 1454-1464) atamıştır⁹. Millet-i Rum'un lideri konumundaki Patrik, Konstantinos Patrikliği'nin geleneksel rolünü devam ettirerek; evlenme, boşanma, miras, doğum ve ölümle ilgili hukuki düzenlemeleri yapabilecekti¹⁰. Fatih'in Patrikhane'ye tanıdığı bu imtiyazlar daha sonra tahta çıkan padişahlar tarafından da uygulanmıştır.

Tanzimat Fermanı (1839) öncesinde zimmîlerin yeni ibadethane inşa etmeleri hemen hemen imkânsızken¹¹ (Bizans Dönemi'ne ait kiliselerin tamirleri padişahın izni ile gerçekleşmiş, aslına uygun tamir edilip edilmediği sıkı bir denetime tabi tutulmuştur) Tanzimat ve Islahat (1856) Fermanları'nın getirdiği yenilikler ile Anadolu'nun birçok kentinde olduğu gibi¹² Mudanya ve köylerinde de kilise imar faaliyetlerinde artış olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde Sultan Abdülmecit (1839-1861) tarafından ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Gayrimüslimlerin statülerinde değişiklik olmuştur. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı tebaasında bulunanların din ve ırk farkı gözetmeksizin kanun önünde eşit haklara sahip oldukları ilan edilmiştir¹³. Ferman'da yer alan “*Mile-i gayrimüsliminin ayınlerine ve diğer milletlere dair vuku bulacak inhaların evvel emirde patriklere ve hahambaşıya havalesi ve oralarca verilen kararların*

3 Ehl-i Kitap: Kur'an-ı Kerime göre ilahi bir dine inanan, Tevrat, Zebur, İncil ve Hz. İbrahim'e verilen suhuf gibi bir kitaba inananlara Ehl-i Kitap denilmektedir (Kaya, 2005).

4 Bir kimsenin yüklendiği, ödemeye mecbur olduğu borç, alacak; himaye, sahip çıkma; antlaşma, ahid anlamlarındaki Zimmî kelimesi kökünden gelen Zimmî terimi, İslam egemenliğini kabul eden Ehl-i Kitap'a mensup Gayrimüslimlerden alınan “Cizye” vergisi karşılığında can ve mal güvenliklerinin yanında ibadetlerini gerçekleştiren kişiler anlamını içermektedir (Fayda, 2013).

5 Koyuncu N, 2014.

6 Koyuncu N, 2014.

7 Kandes, 2006.

8 Karataş, 2019.

9 Augustinos, 2013.

10 Koyuncu N, 2014.

11 Girardelli, 2005.

12 Pekak, 2009; Pekak, 2014; Ekin, 2005; Sağır, 2000; Başak, 2018; Pekak ve Aydın, 1999.

13 Koyuncu A, 2014.

Babiâli'ye bildirilmesi" buyruğu ile patrik ve hahambaşının yetkileri genişletilmiştir¹⁴. İslahat Fermanı ile de Gayrimüslimlerin ibadethane inşa etmeleri önündeki engeller kaldırılmıştır¹⁵. Ferman'ın mabetlerle ilgili "ve ahalisi cümle bir mezhepte bulunan şehir ve kasaba ve karyelerinde icra-i ayine mahsus olan ebniyenin ve gerek mektep ve hastahane ve mezarlık misillü sair mahallerin hey'et asliyeleri üzere tamir ve termimlerine bir gûna mevani ibka olunmayı" hükmü, asırlardır uygulanan tamir yetkisinin teyidinin yanında izin usulünden bahsetmeyişi, ahalisi aynı mezhepten olan yerlerde müceddeten inşa dışında kalan tamirlerin izinsiz veya ruhsatsız yapılabilmesini mümkün kılmıştır¹⁶. Bir başka maddesindeki "Bir mezhebin cemaati yalnız olarak sâiriyle karışık olmayarak bir mahalde bulunur ise o yerde 'ayine müteallık husûsât-ı zâhiren ve alenen icrâda bir türlü kuyuda dücâr olmayıp" buyruğu ile tek bir mezhebin bulunduğu mahallerde dinî ayinlerin yapılması konusundaki kısıtlamalar kaldırılmıştır¹⁷.

Farklı cemaatlerin bir arada yaşadığı yerlerle ilgili "Ahalisi edyânı mühtelifede bulunan cemaatlerden mürekkep olan şehir ve kasaba ve karyelerde ise her bir cemaatin takımı sâkin olduğu ayrıca mahalde bâlâda bast-u beyân olunan usûle ittibâen kendi kilise ve hastahane ve mektep ve mezarlıklarını tamir ve termime muktedir olabilmesi" hükmüyle aynı mahaldeki farklı cemaatlerin müceddeten olmayan tamirleri, Babiâli'ye sunulması ve verilecek cevaba göre hareket edilmesi usulüne tabi kılınmıştır¹⁸.

Müceddeten inşa edilecek mabetler hakkındaki "Ve müceddeten inşa olunması iktiza eyliyen ebniyeye gelince bunlar için ruhsat-ı lâzımayı patrikler veyahut cemaat metropolitleri cânib-i Bâbiâlimizden istidâ edüp Devlet-i Âliyye'mizce bunda bir gûna mevâni-i mülkiye olmadığı halde ruhsat-ı seniyyem erzân kılınması ve bu makûle işlerde hükûmet tarafından vuku bulacak muâmelât küliyen hasbi olması" buyruğu, patrikler ve metropolitler aracılığıyla Babiâli'ye başvuru yapılacağını ve herhangi bir mahsur olmaması halinde ruhsat verileceğini düzenlemiştir¹⁹.

Bu düzenlemelerin etkisiyle nüfusunun büyük çoğunluğunu Rumların oluşturduğu Mudanya ve köylerinde²⁰ Osmanlı arşiv belgelerine göre Mudanya

14 Koyuncu N, 2014.

15 Bozkurt, 1996.

16 Koyuncu N, 2014.

17 Koyuncu N, 2014.

18 Koyuncu N, 2014.

19 Koyuncu N, 2014.

20 2013 yılında Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6447 Sayılı Kanun ile köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılarak köyler mahalle, belediyeler ise belde ismiyle tek mahalle olarak bağlı buldukları ilçenin belediyesine katılmıştır. Bu kanuna göre Mudanya'nın 36 köyü: Akköy, Altıntaş, Aydınpınar, Bademli, Balabancık, Çağrısan, Çamlık, Çayönü, Çekrice, Çepni, Çınarlı, Dede, Dere, Egerce, Emirler Yenicesi, Esence, Evciler, Göynüklü, Hançerli, Hasköy, İpekyayla, Işıklı, Kaymakoba, Küçük Yenice, Kumyaka, Mesudiye, Mirzaoba, Mürsel, Orhaniye, Söğüt Pınar, Ülküköy, Yalıçiftlik, Yamanköy, Yaylacık, Yörük Yenicesi, Yörükali ve bir beldesi Tirilye, ilçeye bağlı mahalle olmuşlardır.

Merkez'de 19. yüzyılda Aya Pireşkovi²¹ (Ayia Paraskevi) ve Aya Yorgi²² (Ayios Yeoryios) Kiliseleri yapılmıştır. Ayios Yeoryios Kilisesi daha sonra 20. yüzyılın hemen başında yeniden inşa edilmiştir²³. Köylerde Güzelyalı Burgaz'da (Burgos) Taksiyar²⁴ (Taksiarhis), Aydınpınar'da (Misebolu) Aya Yani²⁵ (Ayios Ioannes), Yalıçıftlığı'nda Meryem Ana²⁶ (Panayia), Dereköy'de Aya Pireşkovi (Ayia Paraskevi) / Aya Kiryaki²⁷ (Ayia Kiriaki), Çınarlı'da (Veledler) Aya Paraskevi²⁸ (Ayia Paraskevi), İmralı Adası'nda (Kalolimnos / Emir Ali Ceziresi) Aya Tanaş²⁹ (Ayios Athanasios), Tirilye'de Aya Yani³⁰ (Ayios Ioannes) ve Aya Yorgi³¹ (Ayios Yeoryios) kiliseleri inşa edilmiştir. Geç Osmanlı Mudanya'sında inşa edilen bu kiliseler makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Mudanya ve köylerindeki yapılar ile ilgili araştırmalarda bu güne değin genellikle Bizans Dönemi'ne ait kiliseler incelenmiştir. Bursa ve ilçelerindeki vakıf abideleri ve eski eserleri tanıtan 1986 tarihli kitabın Mudanya bölümünde günümüze ulaşan kiliselerin birçoğunun kısaca tanıtımı yapılmıştır³². Bursa ve çevresindeki Post-Bizans Dönemi Kiliseleri başlıklı yüksek lisans tezinde ise bu kitapta tanıtılan kiliseler ele alınmıştır³³. 2018 yılında yayınlanan Bursa ve Çevresindeki Osmanlı Dönemi Ortodoks Kiliseleri başlıklı makalede de Mudanya'daki kiliselerin bir kısmı yer almıştır³⁴.

Bu çalışmada, Osmanlı arşiv belgeleri incelenerek, bugün yerinde olmayanlar dahil, Mudanya ve köylerindeki bütün Rum kiliselerinin, tarihlerinin, evrelerinin, mimarlarının, hangi aziz veya azizeye adandıklarının tespit edilmesi ve yapıların ayrıntılı tanıtılıp değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi

Mudanya Mütareke Mahallesi'nde bulunan kilise, deniz kenarına yakın düz bir alanda inşa edilmiştir³⁵. Ayios Yeoryios Kilisesi ile ilgili ilk bilgileri 1676 yılının son ayında Mudanya'da bulunan İngiliz bilim ve din adamı Dr. John Covell vermiştir. Bursa

21 BOA: İ. İrade, İ. DH. Dâhiliye, Dosya No: 963, Gömlek No: 76148.

22 BOA: Bab-1 Asafı, A. {DVNSMHH Mühimme Defterleri, Defter No: 258.

23 Covell, 1998.

24 BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No:11 Gömlek No:15.

25 BOA: A. { Bab-1 Asafı, A. {DVNSKLS. d. Kilise Defterleri Dosya No:9.

26 BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No: 43 Gömlek No:22.

27 BOA: İ. İrade, İ. HR. Hariciye, Dosya No: 141, Gömlek No: 7392.

28 BOA: Bab-1 Asafı, A. {DVNSMHH Mühimme Defterleri Defter No: 251

29 BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No: 44, Gömlek No: 16, s. 3.

30 BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No: 16 Gömlek No:44.

31 BOA: Bab-1 Asafı, A. {DVNSMHH Mühimme Defterleri, Defter No: 251, s. 34.

32 Ötügen, Durukan, Acun, Pekak, 1986, 471.

33 Polat, 2013

34 Yıldız, 2018

35 Kilise 40°22' 43. 83" K enlemi ile 28°52' 52. 88"D boylamında yer almaktadır.

Metropoliti'nin Mudanya'da bu kiliseyi kullandığını aktaran Covell, o tarihlerde onarım gören yapının Mudanya'nın en büyük ve en güzel kilisesi olduğunu vurgulamış, duvar resimlerinden de bahsederek kuzey kapının sol tarafında Bursa Metropoliti olarak görev yaparken Fener Rum Patriği seçilen Khoukhoumis'in tasvirinin yer aldığını yazmıştır³⁶.

Yapının kuzey cephesi orta sıradaki pencerelerden batıdan üçüncüsünün kemer aynasında yedi satırlık bir kitabe (**Fot.1**) bulunmaktadır:

1834

TIMIΩΤΑΤΟΣ ΙΟΡΔΑΝΗΣ Α-
ΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΑΓΑΘΟΣ ΗΜΩΝ ΠΑΤΡΙΩΤΗΣ
ΕΔΩΡΗΣΑΤΟ ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ ΚΑΙ ΕΥΛΑ-
ΒΙΑΣ ΑΠΑΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΕΝ ΤΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ
ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΟΥΤΟΥ ΝΑΟΥ ΛΕΛΑΤΟΜΗΜΕΝΟΥΣ ΛΙΘΟΥΣ Α-
ΡΕΘΕΝΤΑΣ (?) ΕΙΣ ΤΟ ΕΝ ΠΑΛΑΙΟΧΩΡΙΩ ΕΛΛΑΙΟΤΟΠΙ-
ΟΝ ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΟΝ ΕΥΙΝΟΜΟΝΙ Η ΠΟΛΙΣ ΜΟΥΝΔΑΝΙΩΝ³⁷.

"1834. İyi hemşerimiz Anastasiu oğlu Iordines anımsamak için ve dindarlığından dolayı, bu kutsal kilisenin yüzeyindeki bütün yontulmuş taşları Palaikhorio'daki zeytinliğinden getirerek bağışlamıştır. Mudanya O'na minnettardır."³⁸

Kitabede geçen Palaikhorio, 1898 yılına ait Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi'nde Mudanya ilçe merkezine 15 dakika mesafedeki Palahorya mevkiisi olmalıdır³⁹. 1834 yılında yeniden inşa edildiği anlaşılan kilisenin Osmanlı arşivlerindeki 1853 tarihli belgede tamir kaydı bulunmaktadır:

"Hüdävendigâr Sancağında Mudanya kazâsında Aya Yorgi mahallesinde vâki' Aya Yorgi Kilisesi demekle ma'rûf bir bâb Rûm kilisesinin sakfı ve cevânib-i erba'ası dıvârları mürûr-ı eyyâm ile müşrif-i harâb olduğundan ma'rifet-i şer'le keşf ve mesâha birle tûlan yigirmi sekiz zirâ' on sekiz parmak ve arzan on tokuz zirâ' on iki parmak ve kadden on zirâ' sekiz parmak ve iki tarafı birer zirâ' üçer parmaktan iki zirâ' altı parmak ve iki tarafı dahî on dörder parmaktan bir zirâ' dört parmak divarı muhit olub fi'l-hakika muhtâc-ı ta'mir idüğü bâ-i'lâm"⁴⁰

36 Covell, 1998.

37 Ötügen, Durukan, Acun, Pekak, 1986, 463.

38 Mudanya Belediyesi, 2019.

39 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi Def'a 25, Matbaa-i Vilayet, H. 1316, s. 278.

40 BOA: Bab-ı Asafi, A. {DVNSMHM Mühimme Defterleri, Defter No: 258, s. 88.

Fot. 1:
Mudanya Ayios
Yeoryios Kilisesi
Kitabesi

Kilisenin boyutları Osmanlı'da yapı işlerinde kullanılan mimar arşını (zira') ölçü birimi ile verilmiştir. Belgenin yazıldığı tarihte 1 mimar arşını 0,758 metredir⁴¹. Buna göre Ayios Yeoryios Kilisesi 21,754 metre uzunluğa, 14,755 metre genişliğe ve 7,818 metre yüksekliğe sahipti. Ayrıca yapının karşılıklı duvar kalınlıkları da yön belirtilmeden 0,85 metre ve 0,43 metre olarak yazılmıştır.

Kilise, 1902-3 yılları arasında yeniden inşa edilmiştir⁴². Mübadele sonrası 1950'li yıllara kadar askeri depo, sonrası belediye sineması olarak kullanılmıştır. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 1993 tarihli kararı ile korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiştir. Yapı, 1993 yılında tamamlanan restorasyon sonrası Uğur Mumcu ismi ile Kültür Merkezi olarak hizmet vermektedir.

Sahile yaklaşık yüz metre mesafede bulunan yapının batısını Bilgi Sokak, doğusunu 2. Sağlık Sokak, güneyini ise Mustafa Kemal Paşa Caddesi çevreler. Batı doğu ekseninde bazilikal plan tipinde inşa edilen yapı 16,00 metre genişliğe, 31,00 metre uzunluğa ve yaklaşık 10,00 metre yüksekliğe sahiptir. Bugün tek nefli olan naosun özgün halinde iki sütun sırası ile üç nefli ayrılmış olduğu, galeri katında asma tavan üzerinde kalan izlerden anlaşılmaktadır. Bir metre duvar kalınlığına sahip kilise dıştan çift yüzü kırma çatı ile örtülüdür.

Batı cephe düzenlemesi, yapının orta eksenine oturmuş giriş kapısı ve her iki yanında ikişer pencere, galeri katında iki sıra halinde toplam on pencere ve bunların üzerinde, alınlık duvarında ortadaki daire, yanındakiler oval üç pencerenin simetrik olarak yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur (Fot. 2a). Ana giriş kapısı açıklığı, pilasterler

41 Taşkın, 2005.

42 Polemes, 1977-78, 112-113'ten aktaran Grémois, 1998, s. 221.

üzerine oturan yuvarlak kemerle çerçevelemiş, ayrıca iki yandan pilasterler, üstte ise üç kademeli bir lentodan oluşan dörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Günümüzde, son restorasyon tarihinin yazılı olduğu mermer levha, yanlarındaki kabartma bezemeli mermer bloklar ve üstte alttakinden daha geniş kyma rekta silmeli ikinci bir lento, kapı çerçevesinin hemen üzerine yerleşmiştir (Fot. 2b).

a

b

Fot. 2: Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi Batı Cephe Görünümü ve Ana Giriş Kapısı

Simetrik düzenlenen kuzey ve güney duvarlarda nartekse açılan birer yuvarlak kemerli kapının, kanatları ahşap, kemerli çerçevesi mermerdir. Kapıların batı yanlarında görülen birer yuvarlak kemerli pencere, kemerlerin başlangıç seviyelerine kadar duvar örülerek kapatılmıştır. Kuzeyden kuzey yan nef kapı, önceden daha geniş ve yüksek olan kemerli kapı açıklığına yerleştirilmiştir. Yan nef duvarlarında, galerinin kapatılan pencereleri ile aynı hizada altta iki, üstte üç ve bemaı bir, ana ibadet mekânını aydınlatan altı eş boyutlu pencere vardır. Ayrıca yan neflere ve nartekse açılan kapılar arasında birer küçük daire pencere vardır. Yan cephelerde saçak altındaki korniş, alttaki daha yüksek iki dışbükey silmeden oluşur (Fot. 3a).

a

b

Fot. 3: Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi Kuzey ve Doğu Cephe Görünümü

Doğu cephe ekseninde bulunan dışa taşkın yarım daire biçimli apsis cephenin yarı yükseklğine sahiptir. Yarım kubbe ile örtülü apsisin güneydoğusunda bir pencere vardır. Doğu duvarda orta nefi aydınlatan ortadaki yonca, yanlarındaki oval biçimli üç pencereden başka üstte yan nefleri aydınlatan birer pencere görülmektedir. Saçak altındaki korniş içbükey profillidir (Fot. 3b).

Fot. 4: Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi Ana Giriş Kapı Kemerli Üzerindeki Devşirme Mermer Bezeme Levhası

4,00 metre uzunluğa, 14,00 metre genişliğe sahip narteksten orta nef ve yan neflere birer kapı açılır. Orta kapı açıklığı pilasterler ve yuvarlak kemerle çerçevelenmiş, bu da ayrıca, mermer pilasterler ve kyma rekta silmeli bir lento içine alınmıştır. Kapının her iki yanında, kapıya yakın olanları daha geniş olmak üzere ikişer niş bulunur. Galeriye geçiş, narteksin kuzeybatı ve güneybatı köşelerindeki merdivenlerden sağlanır.

İki basamaklı synthrononun bulunduğu apsis ekseninde ve kuzeydoğusunda görülen nişler, dışta kapatılan pencerelerdir. Yan neflerin doğusunda, bemada birer derin niş vardır.

Yapının duvarları -galeri ve apsis hariç- düzgün kesme taş ile örülmüştür. Yapının dışta çift yüzlü kırma çatısı Marsilya kiremiti ile kaplıdır. Kapı ve pencere kanatları ahşap, kapı kemerleri ve çerçeveleri mermer, pencere şebekeleri demirdir. Günümüzde, duvarların iç yüzleri sıvalıdır, resim ya da başka bir süsleme ögesi yoktur. Pencere vitrayları, 1993 yılında tamamlanan restorasyon sırasında yapılmıştır. Ana giriş kapısının kilit taşı üzerindeki yaprak ve çiçek motifi kabartmalı mermer bir blok devşirmedir (Fot. 4).

Mudanya'da 19. yüzyılda kesme taştan inşa edilen tek kilise Bursa Metropolitleri'nin de özellikle yaz aylarında kullandıkları Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi'dir. Boyutları bakımından İstanbul'un büyük boyutlu kiliseleri arasında gösterilen Silivrikapı Panagia Kilisesi (32,35 x 18,51 m.) ile benzerdir⁴³. 19. yüzyılda İstanbul'da inşa edilen Silivrikapı Panayia, Kumkapı Ayia Kiriaki, Beyoğlu ve Kadıköy Ayia Triada Kiliseleri'nin duvarları da kesme taştan örülmüştür⁴⁴.

43 Karaca, 2008.

44 Şarlak, 2010.

Mudanya Ayia Paraskevi Kilisesi

Mudanya’da günümüze ulaşmayan kiliselerden biri Ayia Paraskevi’dir. Mezarlık kilisesi olarak inşa edilen yapının konumu tam olarak belli olmamakla beraber Mudanya ilçe merkezine çar-yek (15 dakika) mesafede bulunan Aya Pireşkovi nam mevkide inşa edildiği bilinmektedir⁴⁵. Kilise, Mudanya’da Sultan I. Murad’ın (1359 - 1389) vakıf arazileri üzerinde bulunan Hristiyan Mezarlığı içerisinde 1885 yılında inşa edilmiştir. Yapının 4.760 kuruş olan inşaat maliyeti kilise vakfı tarafından karşılanmıştır.

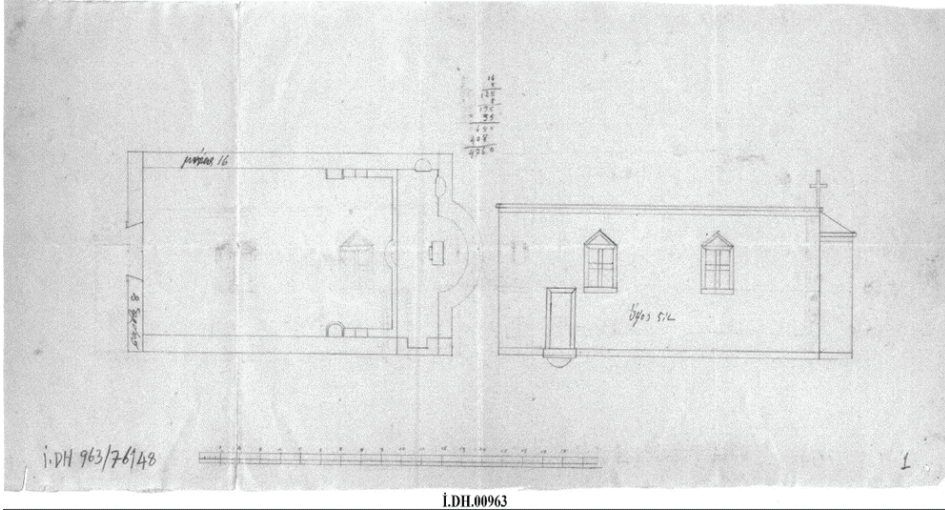
	FİYAT	ADET	KURUŞ
Dip Direk	16	4	64
Çatı Tabanı	28	6	112
Meşe Makası	10	20	200
Payandalık	13	10	130
Çam Taban	25	6	150
Lata	4,5	60	270
Bayrak Tahta	1	300	300
Orta Tavan	8	20,5	170
Ekseri	3,5	20	70
Kargı	2,5	30	70
Tuğla		3.000	330
Kireç		1.000,5	150
Duvarcı Yevmiyesi	15	60	900
Dülger Yevmiyesi	20	30	600
Rençber Yevmiyesi	6	100	600
Taş Götürmek için Hayvan Yevmiyesi			639
TOPLAM			4.760

Tablo 1: Mudanya Ayia Paraskevi Kilisesi İnşaat Maliyeti(BOA: İ. İrade, İ. DH. Dâhiliye, Dosya No: 963, Gömlek No: 76148, s. 2.)

Kiliseyle ilgili Osmanlı arşivlerindeki belgelerde yapının boyutları ve cephe görünüş çizimleri vardır⁴⁶. Bazilikal plan tipinde inşa edilen kilise, 12 metre uzunluğa, 6 metre genişliğe ve 4 metre yüksekliğe sahipti. Yapının duvarları yaklaşık 1 metre kalınlıktaydı (**Fot. 5**).

45 BOA: A. {Bab-1 Asafi A. {DVNSKLS. d. Kilise Defterleri, Defter No:2 s.101

46 BOA: İ. İrade, İ. DH. Dâhiliye, Dosya No: 963, Gömlek No: 76148, s. 1.

Fot. 5: Mudanya Ayia Paraskevi Kilisesi Zemin Kat Planı ve Güney Cephne Görünümü, Arşiv Belgesi

Kilisenin arşiv belgesindeki zemin kat plan çizimine göre yapıya batı cephenin simetri eksenindeki bir kapıdan giriliyordu. Neflerden bir basamak yüksekte bulunan bemanın kuzey duvarında yarım daire, güney duvarında ise dikdörtgen birer niş bulunmaktaydı. Ayrıca kuzey yan nefin doğusunda bir niş daha vardı. İçte ve dışta yarım daire biçimli dışa taşkın apsis, dıştan yarım konik çatı ile örtülüydü. Aynı belgedeki güney cephe görünüş çiziminde ise cephenin batısında düz lentolu bir kapı ve ortasında üçgen alınlıklı iki pencere yer almaktadır.

Aydınınar Ayios Ioannes Kilisesi

Kilisenin adı, Osmanlı arşivlerinde Aya Yani (Ayios Ioannes) olarak geçmekteyken Kandes'in 1879 yılında yayımlanan kitabında Bursa Metropolitliği'ne bağlı Kutsal Havariler'e (Ayios Apostoloi) adanmış olduğu yazılıdır⁴⁷. İlk inşaa tarihi bilinmeyen yapı, Kandes'e göre Bursa Metropoliti Konstantinos (1846-1870) döneminde inşaa edilmiştir. Osmanlı arşivlerinde de kilise ile ilgili 1834 ve 1901 tarihli belgeler bulunmaktadır. 1834 tarihli belgede yapının adı ve boyutları yazılıdır:

“...Mudanya kazâsı kurâsından Misedbolı karyesinde vâki' Aya Yani Kilisâsı dimekle ma'rûf bir bâb Rum kilisâsı mürûr-ı zamân ile müşrif-i harâb olduğuna binâen ... tûlan yigirmi yedi ve arzan on dokuz ve kadden tokuz zirâ' idüğü bâ-i'lâm inhâ kılındığı beyâniyle⁴⁸”

47 Kandes, 1883.

48 BOA: Bab-ı Asafi, A. {DVNSMHM Mühimme Defterleri, Defter No: 251, s. 229.

Fot. 6:
Aydınınar Ayios Ioannes
Kilisesi Kitabesi

Kilisenin o tarihte uzunluğu 20,439 metre, genişliği 14,383 metre ve yüksekliği 6,813 metre olarak inşa edilmesine izin verilmiştir.

1901 tarihli belgede kiliseye ahşaptan galeri katı eklendiği, inşaat maliyeti ve bu maliyetin nasıl karşılandığı ve köy nüfusunun ne kadar olduğu yazılıdır. Ayrıca kilisenin zemin ve galeri kat planları ile batı cephe görünüş çizimleri bulunmaktadır.

“... Mudanya kazâsına tabi Misebolu karyesinde vâki’ Rum kilisâsının harâb olan dehlizinin tecdiden inşâsına ruhsat i’tâsı Rum patrikliğinden istid’â olunmuş ve mezkûr dehlizden maksad inâsa mahsûs mahal olub kilisânın harâb olan yigirmi sekiz arşun sekiz parmak tûlunda ve yigirmi arşun arzında dıvarı taşdan binâ ve tecdid olunduktan sonra üzerine ahşaptan inşâ olunacak dehliz için sarfı iktizâ iden on tokuz bin guruşun kilisâ sanduğının nukûd-ı mevcûdesinden tesviye olunacağı ve karye-i mezkûrede bin iki yüz tokuz Rum nüfûs bulunduğu iş’âr-ı mahalliden anlaşılmiş olduğundan sûret-i istid’â makrûn-ı müsâ’ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî olacağı hâlde ... ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihân-bânî müteallik buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz idileceği beyâniyle tezkire-i senâverî terakkim kılındı efendim Fi 23 Zi’lka’de sene (1)317 / Fi 11 Mart sene (1) 316⁴⁹”

1200 Rum nüfusun bulunduğu köyde inşa edilecek kilisenin inşaat maliyeti olan 19 bin kuruş, kilise vakfı tarafından karşılanacağı belirtilmiştir. Kilisenin, ana giriş kapısının üçgen alnlığındaki kitabede (Fot. 6) şöyle yazılıdır:

“ΩΣ ΑΓΑΠΗΤΑ ΤΑ ΣΚΗΝΩΜΑΤΑ ΣΟΥ ΚΥΡΙΑ 1901”

“Sizin Mabetleri Sevdiğinizin Efendi 1901”

49 BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No: 37, Gömlek No: 23, s. 4.

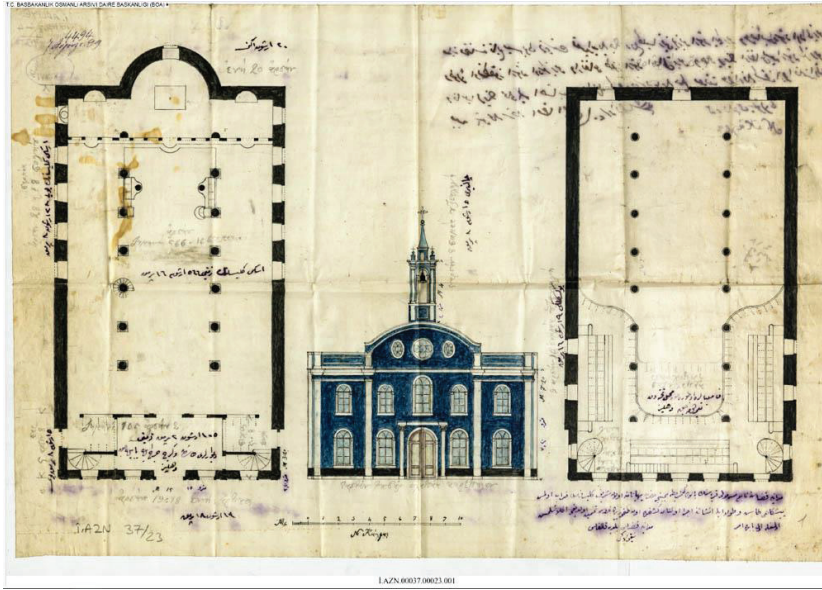
Kitabede geçen cümle, Kitab-ı Mukaddes'in ilk bölümü olan Ahd-i Atık'ten (Eski Ahid) alınmıştır. Tevrat, Peygamberler ve Kitaplar olmak üzere üç bölümü bulunan Ahd-i Atık'in, Kitaplar bölümünün Mezmurlar kısmında seksen üçüncü ilahinin ikinci dizesinde, kitabedeki cümlenin tamamı bulunmaktadır:

“ωσαγαπητα τὰ σκηνώματα σου, κύριε τῶν δυνάμεων”

“Sizin Mabetleri Sevdiğiniziz, Güçlerin Efendisi”

Mübadele sonrası camiye dönüştürülen yapıya 1952-56 yılları arasında minare eklenmiştir⁵⁰. 1980'li yılların başına kadar cami olarak kullanılmış, kuzeydoğusuna yeni bir cami inşa edilmesiyle yapı terk edilmiştir. Günümüzde üst örtüsü tamamen yok olmuş yapının duvarlarını bitkiler sarmalamıştır.

Mahalle meydanında bulunan kilisenin batısını Atatürk Köşkü Caddesi, doğusunu Uluçınar Caddesi, kuzeyini bahçe, güneyini ise isimsiz bir sokak çevreler⁵¹. Batı-doğu doğrultusunda üç nefli bazilikal plan tipinde inşa edilen kilise 25, 477 metre uzunluğa, 15,14 metre genişliğe ve 7 metre yüksekliğe⁵² sahiptir (Fot. 7). Duvar kalınlığı yaklaşık 1 metre olan yapı 1990'lı yılların başına kadar çift yüzlü kırma çatı ile örtülüydü.

Fot. 7: Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi Zemin ve Galeri Kat Planı ile Batı Cephe Görüntüsü.

50 Ötügen, Durukan, Acun, Pekak, 1986, 469.

51 Kilise 40° 19' 53. 06" K enlemi ile 28° 54' 54. 04" D boylamında yer almaktadır.

52 Bu yüksekliğe çan kulesi dâhil değildir.

a

b

Fot. 8: Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi Ana Giriş Kapısı ve Batı Cephe Görünümü

Kilisenin giriş cephesi dört pilaster ile nefler genişliğinde üç bölüme ayrılmıştır. Orta bölüm yarım daire alınlıkla, yan bölümler ise kademeli silmelerden oluşan korniş ile sonlanır. Yuvarlak kemerli ana giriş kapısının lento ve söveleri ile kemeri mermer, iki kanadı ise demirdir (Fot. 8a). Kapı açıklığı yanlarda pilasterler, düz bir lento ve yuvarlak kemerle çerçevelenmiş, bu çerçeve ayrıca iki yandan iki pilasterin taşıdığı üçgen alınlıkla çerçevelenmiştir. Orta bölümde ana giriş kapısının yanlarında birer, bu kapı ve pencerelerin ekseninde galeriyi aydınlatan üç pencere görülmektedir. Alınlıktaki üç pencereden ortadaki daire, yanlarındaki ovaldır (Fot. 8b).

Kilisenin güney ve kuzey cepheleri benzer düzenlenmiştir. Yan duvarlarda nartekse açılan birer kapı ve bu kapılar üzerinde galeriye çıkışı sağlayan merdiveni aydınlatan kare küçük bir pencere, bunun da üzerinde galeriyi aydınlatan iki pencere görülür. Yan nef duvarlarında beşer pencere vardır. Bu pencereler ile nartekse açılan kapılar arasındaki birer giriş açıklığı ve bu pencereler ile aynı seviyede bemayı aydınlatan birer pencere sonradan duvar örülerek kapatılmıştır. Ayrıca üstte galeri hizasında görülen ikişer pencere, yan nefler üzerinde uzayan galeriyi aydınlatır(Fot. 9a).

Dıştan beş köşeli apsis, eğimli çatı ile örtülüdür. Apsis üzerinde cepheyi sonlandıran yarım daire alınlık batı cephedeki alınlık ile aynıdır. Doğu duvarın kuzey ve güneyinde üstte yan nefleri ve apsis duvarının ortasında apsisi aydınlatan birer yuvarlak kemerli pencereden apstestekinin kemerinde kilit taşı vardır(Fot. 9b).

Dikdörtgen planlı narteksin kuzeybatı ve güneybatı köşelerindeki galeriye çıkışı sağlayan merdivenler günümüze ulaşmamıştır. Yan neflere açılan kapılar duvar örülerek kapatılmıştır. Orta nefte açılan yuvarlak kemerli kapının yanlarında postamentlere oturan volütlü başlıklar taşıyan pilasterler yükselir. Kapı üzerindeki dikdörtgen alçı levha, zeytin

a

b

Fot. 9: Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi Güney ve Doğu Cephe Görünümü

yaprakları çelengi ile çerçevelemiştir (Fot. 10). Zemini sarı renge boyanmış bu levha içinde günümüzde Arapça:

“*Yâ müfettihal ebvâb iftah lenâ hayral bâb 1951*”

“*Ey kapıları açan, bize en hayırlı kapıyı aç 1951*”

duası yazmaktadır. Zemindeki boyanın kalktığı kısımlarda yunanca kelimeler gözükmektedir. Muhtemelen yapının kilise döneminde bu levhada İncil'den bir dua veya figür yada inşa kitabesi olmalıdır. Levhanın sağında madalyon içine alınmış kabartma yüzün burun ve gözleri tahrip edilmiş olmasına rağmen günümüze ulaşmıştır. Bu kapının her iki yanında ana ibadet mekânına açılan ikişer pencereden kapıya uzak olanlar, olasılıkla camiye dönüştürülürken, örülerek kapatılmıştır.

18 metre uzunluğa ve 13 metre genişliğe sahip ana ibadet mekânı, günümüze ulaşmayan her biri yedişerli iki sıra sütun dizisi ile üç nef ayrılmıştır. Kare başlıklı sütunlara yuvarlak kemerler oturmakta idi (Fot. 11). Bema ve galeri duvarlarında orta nefin beşik tonozunu taşıyan kirişin yuvaları görülebilmektedir. Bema orta neften iki, yan neflerden bir basamak yüksektedir. Bemada yan duvarlarda altta bir niş ve üzerinde bir pencere, yan neflerin doğusunda altta ikişer niş ve üstlerinde birer pencere bulunmaktadır. Bemada görülen pencerelerden yanlardaki tamamen, doğudakiler ise kemer başlangıçlarına kadar duvar örgüsü ile kapatılmıştır. Orta nef genişliğindeki apsiste yaklaşık kırk santimetre yüksekliğe sahip synthronon mevcuttur. 1901 yılında, narteks ve yan neflerin batı yarılarının üzerine galeri eklenmiştir. “U” biçimli galerinin, duvarlarına yaslanmış oturma sıralarının olduğu anlaşılmaktadır (Fot. 7).

Kilisenin içte ve dışta sıvalı olan duvarlarından güney duvarın dış yüzeyindeki

Fot. 10: Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi Narteksten Naosa Açılan Kapı Üzerindeki Alçı Bezeme Levha

Fot. 11: Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi Ana İbadet Mekânı Sütunlar, Sacit Pekak Arşivi, 2004.

sıvanın tamamına yakınının dökülmüş olmasından dolayı duvar örgüsü ve malzeme görülebilmektedir. Beden duvarları bir veya daha fazla moloz taş sıraları arasına iki sıra tuğladan oluşan kuşaklar ile almaşık teknikte, köşeler blok taş ile örülmüştür (Fot. 12a). Duvarlarda kullanılan taş türleri biomikrit kayaç, kumtaşı, kireçtaşı ve çamurtaşıdır⁵³. Duvar örgüsü içinde az sayıda, devşirme sütun gövdesi, kazıma haç motifli bir blok gibi devşirme mermer parçalar görülmektedir. Kapı ve pencere açıklıkları tuğla kemerler ile geçilmiştir. Sütunlar, galeri katı, naosdaki kemerler ve orta nefin beşik tonozu ve yan neflerin tavanı ahşaptır.

Yapıyı tanıtan 1986 tarihli kitapta kuzey dizideki batıdan üç ile güney dizideki batıdan birinci sütunların yaklaşık 1,50 metre yükseklikteki sekizgen kaidelere oturduğu belirtilmiştir⁵⁴.

Kilise, cami olarak da kullanılmasından dolayı orijinal süslemesi değişikliğe uğramış, yapı terk edildikten sonra hem kilise hem de cami dönemine ait süslemeler çok bozulmuştur. Alınlıklardaki daire ve oval pencerelerde vitray bulunmaktadır. Doğu duvardaki daire pencere içinde yonca motifi vardır. 2004 yılına ait fotoğraflarda sütunların üzerindeki kemer içlerinde bitki motifleri ve orta nefin beşik tonozunda koyu mavi renge boyanmış gökyüzünde hilal ve yıldız motifleri görülüyordu (Fot. 11). Batı duvarın güney köşesindeki pilaster ile galerinin güney penceresi arasında devşirme kare mermer levhada haç vardır (Fot. 12b).

a

b

Fot. 12: Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi Güney Cephe Duvar Örgüsü ve Batı Duvarına Yerleştirilmiş Mermer Levha Üzerine Kazınmış Haç.

Mudanya'nın kadim Rum köylerinden Aydınpınar'da bulunan 19. yüzyıl bazilikası, boyutları bakımından Bursa'nın büyük, İstanbul'un orta boyutlu çağdaş kiliselerinden Edirnekapı Ayios Yeoryios ile benzerdir. Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi ile Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi'nin doğu cephelerinde apsisdeki daire pencere ve

53 Ayengin, 2017.

54 Ötügen, Durukan, Acun, Pekak, 1986, 470.

içindeki yonca motifi benzerdir. Mudanya'nın Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen dıştan beş köşeli apside sahip tek kilisedir. Eklektik üslup ile inşa edilen kilisenin batı cephesi, Tirilye Ayios Ioannes Kilisesi ile benzerdir.

Çınarlı Ayia Paraskevi Kilisesi

Kilise, köy meydanında 40° 19' 09. 71'' K enlemi ile 28° 44' 57. 71'' D boylamında 1833 yılında inşa edilmiştir⁵⁵. Osmanlı arşivlerinde kilise ile ilgili 1835 tarihli bir belge:

“Kite kazâsı nâibi ve voyvoda ve sâire mahrûsa-i Burûsaya muzâf Kite kazâsı kurâlarından Veledler nâm karyede vâki' Aya Paraskevi kilisâsı dimekle ma'rûf bir bâb Rum kilisâsının mürûr-ı zamân ile cidârı ve sakfî müşrif-i harâb olduğuna binâen kezâlik isti'lâmî hâvî sâdır olan emr-i şerîf mücebine ma'rifet-i şer'le keşf ve mesâha olundukda tûlan on iki buçuk ve arzan altı zira' ki be-hesâb-ı terbi'i yetmiş beş ve kadden üç zira' bir parmak ve etrâf-ı erba'a duvarlarının cenûb ve şimâl taraflarında olan yeni duvarlarının hacmi on altışar ve şark ve garp taraflarında kâin duvarlarının kezâlik hacmi on sekiz parmak idüğü⁵⁶” yazmaktadır.

Çınarlı (Veledler) köyü kilisenin inşa edildiği tarihte Bursa'ya bağlı Kete (Ürünlü) kazasının köyleri arasında yer almaktaydı. Köyde var olan kilisenin duvarları ve çatısının harap olmasından dolayı yeniden inşa edilmiş. 10 metre uzunluğa, 5 metre genişliğe ve yaklaşık 3 metre yüksekliğe sahip yapı, Mudanya'nın bilinenler arasında en küçük boyutlu Rum kilisesi idi.

Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi

Dereköy, Mudanya'da 17. yüzyılın ortalarında kurulmuş bir Rum köyüdür⁵⁷. Köyün doğusunda yerleşime hâkim eğimli bir arazi üzerine inşa edilen kilisenin batısını sokak, kuzey ve güneyini ise evler çevrelemektedir⁵⁸. Batı-doğu doğrultusunda üç nefli bazilikal planda inşa edilmiş kilise, 23 metre uzunluğa, 5 metre genişliğe, doğuda 8, batıda ise 11 metre yüksekliğe sahiptir⁵⁹. Doğu duvardaki üç apsisten ortadaki ana apsis yapıdan 3 metre, yan apsisler ile kuzey ve güney cephelerde bulunan merdiven kuleleri 2 metre dışa taşkındır (Fot. 13a). Duvarları ortalama bir metre kalınlığa sahip yapının kareye yakın dikdörtgen planlı ana ibadet mekânı, her biri altışarlı iki sütun sırası ile üç nefe ayrılmıştır. Yapının, yaklaşık yirmi yıl öncesine kadar var olan çift yüzlü kırma çatısı günümüze ulaşmamıştır (Fot. 13b).

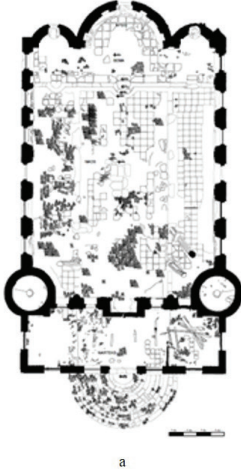
55 Kalogeropoulou Yalçın, 2017, s. 101.

56 BOA: Bab-ı Asafi, A. {DVNSMHH Mühimme Defterleri, Defter No: 251.

57 Mudanya Şer'iyye Sicilleri, D:2 89/5-6

58 Kilise, 40° 18' 59. 66'' K enleminde ve 28° 48' 08. 04'' D boylamında yer almaktadır.

59 Yapı tam olarak doğu-batı doğrultuda inşa edilmemiştir. Yaklaşık 10 derecelik bir sapma ile güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanmaktadır. Anlatım kolaylığı açısından bundan sonra doğu-batı doğrultuda inşa edildiği ifade edilmiştir.

Fot. 13: Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi Zemin Kat Planı, Rölöve, Çizim: Y. Mimar Rahmi Dede ve Doğu Cephe Görünümü, Sacit Pekak Arşivi, 2004.

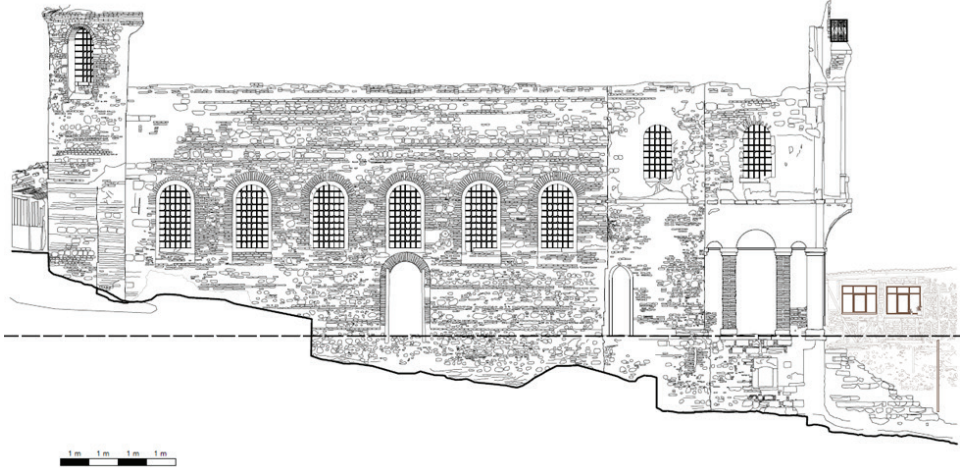
Batı cephe ekseninde bulunan 11 basamaklı yarım daire biçimli taş merdiven nartekse çıkışı sağlamaktadır. Bu merdivenin yanlarında görülen iki kapı ile narteksin altındaki altyapıya girilir. Narteks dörtgen kesitli ayaklar arasındaki batıda dokuz, kuzey ve güneyde ise üçer kemerli açıklık ile dışarı açılmaktadır. Narteksin giriş açıklığı dışında, ayakları arasındaki yaklaşık 1 metre yüksekliğe sahip tuğla korkuluklardan kuzeydekiler tamamen yıkılmıştır.

Galeri duvarı, narteksin giriş açıklığı genişliğinde yarım daire planlı dışa taşkındır. Alınlık ortasına kadar yükselen giriş aksındaki bu kısmın ortasında yanlarda pilaster, üstte kemerle çevrelenen pencere görülmektedir. Bu pencerenin iki yanında ikişer pencere ve aralarında birer kör niş narteks açıklıkları ile aynı eksendedir. Cepheyi üstte sonlandıran üçgen alınlıkta görülen üç pencere, içteki beşik tonozun eğrisini takip eder.

Simetrik inşa edilmiş kuzey ve güney duvarlarda, yan nefler ile merdiven kulelerine giriş sağlayan birer kapıdan, günümüzde güneydekiler duvar örülerek kapatılmıştır. Güney duvara yerleştirilen altı pencereden beşi yan nefi, biri bemayı aydınlatmaktadır. Bunlardan başka, galeri merdivenleri ile bodrumu aydınlatan birer pencereden bodrumunkiler küçük ve basık kemerlidir (Çizim 1).

Doğu duvarda nefler genişliğindeki yarım daire üç apsisten ortadaki ana apsis cephe yüksekliğindedir. Ana apsisde altta eksende bir, üstte üç pencere görülür. Cephenin yarı yüksekliğine sahip, ortalarında birer pencere görülen yarım kubbe ile örtülü yan apsislerden güneydeki sonraki bir dönemde inşa edilen kulübe içinde kalmıştır.

Dikdörtgen planlı iki oda ve bir dehlizden oluşan bodrumun kuzey odasından kuzey merdiven kulesine ve güney odaya geçilir. Bodrumu güneyde sınırlayan iç bükey dehlizin bağlantısı toprak yığımı yüzünden takip edilememektedir.

Çizim 1: Ayia Paraskevi Kilisesi Kuzey Cephe Görünüşü, Rölöve, Çizim: Y. Mim. Rahmi Dede

Narteksin doğu duvarının ortasındaki iki kanatlı ahşap kapı, duvarda çıkıntı yapan yanlarda pilasterler, üstte yuvarlak kemerle çevrelenmiştir. Bu kapının her iki yanında orta nefi ve merdiven kulesini aydınlatan ikişer pencere vardır.

Ana ibadet mekânının zemin döşemesi siyah ve beyaz renkli taş levhalarla dama tahtası düzeninde, yan nefler ise sarı taş levhalarla döşenmiştir. Nefler, altışarlı iki sıra sütun dizisi ile ayrılmıştır. Sütunlar, postament üzerinde daire kesitli gövde, en üstte Korint başlığı ve impostan oluşmuştur (Fot. 14a). Orta neften üç, yan neflerden iki basamak yüksekte düzenlenen bemanın yan duvarlarında ikişer niş, bu nişler üzerinde birer pencere vardır. Yan nefler ve bemada görülen pencerelerin üstünde madalyon içine alınmış kabartma serafimler bulunmaktadır. Ana apsis zemininde tek basamaklı synthronon, altta ekseninde bir pencere ve bu pencerenin her iki yanında *üçer niş bulunmaktadır* (Fot 14b). Yan apsisleri aydınlatan pencerelerinin her iki yanlarında birer yarım soğan kubbeli niş vardır.

Yapının duvarları taş, tuğla ve harç kullanılarak düzensiz almaşık teknikle örülmüştür. Duvarlardaki taş türleri pelmikrit kayacık, kumtaşı, rekristalize kireçtaşı ve kireçtaşıdır⁶⁰. Az miktarda mermer de kullanılmıştır. Batı cephede bodrum kat ve narteksin doğu duvarı farklı boyutlardaki sarımsı gri renkli kesme pelmikrit kayacık ile düzensiz

60 Ayengin, 2017.

örülüdür. Ayrıca narteksin batı ayakları farklı boyutlardaki kare pelmikrit kayaçtan, kuzey ve güney ayaklar ise tuğladandır. Duvarların köşelerinde kesme taşlar kullanılmıştır. Kilisenin yığma duvarları taş ve tuğlanın bir veya daha fazla taş sıranın aralarına iki, üç, beş tuğladan oluşan kuşak ile düzensiz almaşık teknikle örülmüştür. Duvar örgüsünde kullanılan tuğlaların kalınlığı 5, eni 13, boyu 25 ve 30 santimetredir. Kuzey cephede merdiven kulesi ile cephenin doğusu arasında yan nef zemini seviyesine kadar moloz ve kaba yonu taş ile örülüdür. Ayrıca cephenin doğu köşesi kesme taş ile örülüdür. Yan nef zemin seviyesinde tek sıra tuğla üzerine farklı boyutlardaki taşlardan bir sıra ve bu sıranın da üzerinde iki sıra tuğla şerit vardır. Cephedeki yan nef giriş yüksekliğine kadar duvar örgüsü yaklaşık 25-30 santimetre taş üzerine iki sıra tuğla şerit tekrar etmiştir. Giriş üzerinde merdiven kulesi ile cephenin doğusu arasında bulunan pencerelerin arası çoğunlukla tuğla örülüdür. Bu tuğla sıralarının arasında az da olsa taş ve mermer görülmektedir. Pencereler üzeri tek sıra tuğla şerit üzerine tek sıra farklı boyutlarda taş ve bu sıranın da üzeri iki sıra tuğla şerit ile örülüdür. Pencerelerin üstünden saçak altına kadar olan kısımda, taşların arasına düşey tuğlalar yerleştirilmiştir. Kapı ve pencere açıklıklarının üzerleri, radyal dizilmiş tuğla kemerlerle geçilmiştir.

a

b

Fot. 14: Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi Güney Yan Neften Galeriye Bakış, Sacit Pekak Arşivi, 2004 ve Kuzey Yan Neften Bemaya Bakış.

Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi'nden sonra bölgenin ikinci büyük kilisesi olan Dereköy Kilisesi, İstanbul'un orta büyüklükteki Ayakapı Ayios Nikolaos ve Beşiktaş Köyiçi Panayia Kiliseleri ile benzer boyutlardadır. Tirilye Ayios Ioannes Kilisesi ile birlikte Mudanya'nın 19. yüzyılda inşa edilmiş üç apsisli kiliseleridir. Ayrıca bu iki kilisenin yan duvarlarında galeriye çıkışı sağlayan dışa taşkın daire merdiven kuleleri vardır. Dereköy bazilikası ile aynı dönemde Gölyazı'da inşa edilen Ayios Panteleimon Kilisesi de üç apsislidir. Yan nef pencereleri üzerindeki madalyon içine alınmış alçı kabartma serafimler, Tirilye'deki Ayios Ioannes Kilisesi'nin ana giriş kapısında görülen mermer kabartma serafimlere benzerdir.

Güzelyalı Burgaz Taksiarhis Kilisesi

Günümüze ulaşamayan kilise, 40° 21' 16. 65'' K enlemi ile 28° 55' 51. 36'' D boylamında bulunmaktaydı. Nüfus mübadelesi sonrası cami olarak kullanılan yapı, 2000'li yılların başında yıkılarak yerine prefabrik cami inşa edilmiştir.

İlk yapım tarihi bilinmeyen Taksiarhis Kilisesi, 1894 yılında temelleri üzerine yeniden yapılmıştır⁶¹. Osmanlı arşivinde bulunan bir belge, kilisenin yeniden inşasıyla ilgili bilgi verir:

“Mudanya kazâsına tâbi' Burgos karyesinde kâin Taksiarhi nâm Rum kilisâsının mâil-i inhidâm olduğundan bahisle tecdîden inşâsına ruhsat i'tası hakkında Rum patrikliğinden bâ-takrîr vukû' bulan istid'â üzerine sebk iden isti'lâma cevaben ..... Siyâk-ı iş'âra nazaran karye-i mezkûrede Rum cemâ'ati yüz üç hânedede beş yüz kırk beş nüfusdan ibâret olub kilisânın eski temelleri üzerine tûlan on tokuz metro yetmiş santim ve arzan on dört metro yigirmi santim ve irtifâ'an tokuz metro ve kârgir olarak inşâ ve inde'l-keşf masârif-i inşâ'iyesi olan seksen sekiz bin tokuz yüz altmış guruşdan bir kısmını kilise nukudundan ve mütebâkisinin ahâlî zimmetindeki kilisâ akçesinden tesviye ve ifâ kılınacağı ve ol bâbda mahzûr olmadığı anlaşıldığından Dîvân-ı Hümâyûn kalemi müzekkeresinde beyân olunduğu⁶²”.

Taksiarhis Kilisesi'nin 19,70 metre uzunluğunda, 14,20 metre genişliğinde ve 9 metre yüksekliğinde temelleri üzerine yeniden inşa edilmesine izin verilmiştir. İnşaat maliyeti olan seksen sekiz bin kuruşun bir kısmı kilise vakfından bir kısmının da cemaati tarafından karşılanacağı belirtilmiştir. 19. yüzyılın sonunda köy nüfusu 545 kişiden oluşmaktaydı.

Sahile yaklaşık elli metre mesafe bulunan kilisenin yıkılmadan önce çekilmiş bir fotoğrafında yapının dört yüzlü kırma çatı ile örtülü olduğu görülür (**Fot. 15**). Batı duvar ortasında bulunan giriş kapısı ve her iki yanındaki eş boyutlu birer pencere yuvarlak kemerlidir. Kilisenin güney duvarında özgün halinde üç pencere olup, batıdan birincisi, sonradan inşa edilmiş minarenin kapısına dönüştürülmüş olmalıdır. Kilisenin içini ve kuzey ile doğu cephelerini gösteren görsel veya yazılı kaynağa bu çalışmada ulaşılmamıştır.

İmralı Adası Ayios Athanasios Kilisesi

Ada, Mudanya'nın yaklaşık 35 kilometre kuzeybatısında yer almaktadır. Bizanslı tarihçi Theophanes (758-818), Kalolimnos olarak adlandırılan adada altı yıl yaşamış,⁶³ burada Metamorphosis (İsa'nın Suret Değişimi) Manastırı'nı kurmuştur⁶⁴. Osmanlı

61 BOA: Bab-ı Asafi, {DVNSKLS.d. Kilise Defterleri, Defter No: 3., s. 75.

62 BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No: 11., Gömlek No: 15.

63 Ahmetbeyoğlu, 2009/2.

64 Kuyu, 1999.

Fot. 15:
Güzelyalı
Burgaz
Taksiarhis
Kilisesi, Raif
Kaplıanoğlu
Arşivi, 1998.

egemenliğinin başladığı 14. yüzyılın ortalarından itibaren, adanın fatihine izafeten “Emir Ali Bey Ceziresi” olarak adlandırılmıştır⁶⁵. 1677 yılında Emir Ali’yi ziyaret eden Dr. J. Covell, *İmralı’da* Arnavutköy ve Kalolimnos olmak üzere iki yerleşimin bulunduğunu, buralarda hiçbir Türk’ün yaşamadığını ve beş manastırın bulunduğunu belirtmiştir⁶⁶. 19. Yüzyılda Arnavutların boşalttığı köye Rumlar yerleşmiş ve Metamorphosis Manastırının güneyinde Hagios Georgis adıyla anılan üçüncü bir Rum köyü kurulmuştur⁶⁷. 1915 yılında 689 erkek, 699 kadın olmak üzere toplam 1.388 Gayrimüslim yaşamaktaydı⁶⁸. Günümüzde askeri bölge olarak kullanılan adada araştırma yapılamamıştır. Osmanlı arşivlerinde bulunan 1902 tarihli belgeye göre zaman inşa edildiği bilinmeyen Aya Tanaş Kilisesi’nin, temelleri üzerine yeniden inşa edileceği yazılıdır:

“... Mudanya kazâsına tâbi’ Emir Ali ceziresinde vâki’ Aya Tanaş nâm Rum kilisâsının hareket-i arzdan münhedim olmasına mebnî eski temelleri üzerine inşâ ve ittisâlinde bir çan kulesi binâsı için ruhsat i’tâsı Rum patrikliğinden istid’â olunmuş ve mezkûr kilisânın inşâsına ruhsat virildiğine dâir ..... kilisânın eski temelleri üzerine üstü ahşab ve divarları âdî taştan ve hatılları tuğla ve kerpiçten olmak üzere tûlan yigirmi sekiz ve arzan on sekiz ve irtifâan on buçuk arşun ve sakfının ve çan kulesinin ahşab olmak üzere sakfdan i’tibâren tûlan ve arzan ikişer buçuk ve kadden yedi arşun on sekiz parmak cesâmetinde inşâ ve masârif-i mütehamminesi olan altı yüz altunun hâsılât-ı vakfiyeden

65 Kuyu, 1999.

66 Covell, 1998.

67 Kuyu, 1999.

68 BOA : DH. Dahiliye, DH. SN. THR. Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi, Dosya No: 58, Gömlek No:85.

müterâkim mebâliğden tesviye ve ifâ olunacağı ve cezire-i mezkûrede iki yüz elli hânede bin üç yüz elli nüfûs sırf Rum ahâlî olduğu ve kilisâ ile kulenin inşâsında mahzûr bulunmadığı ...terkim olundu efendim183⁶⁹

Depremlerden hasar gören eski kilisenin temelleri üzerine 21,19 metre uzunlukta, 13,62 metre genişlikte ve 7,94 metre yüksekliğe sahip olarak yeniden inşa edilmesine izin verilmiştir. Yapının duvarlarında taş, tuğla ve kerpiç; çatısı ve çan kulesinde ise ahşap kullanılacağı belirtilmiştir. Çan kulesinin kare gövdesinin bir kenarı 1,89 metre, yüksekliği ise 5,29 metre olarak inşa edilmesine izin verilmiştir.

Tirilye Ayios Yeoryios Kilisesi

Tirilye'nin, bölgede bulunan Apollon, Zeus ve Kybele kültlerine ait yazıtlardan dolayı doğrudan Megara kolonisi veya bu koloniyeye bağlı bir yerleşim olduğu düşünülmektedir⁷⁰. 11. yüzyılın ortalarında Mikhael Psellos tarafından Opsikion Themasi'nin bir yargıcına yazılan mektupta yerleşimin adı "Trigleia" geçmektedir⁷¹. 14. yüzyılın sonlarına doğru Mudanya ve civarında Osmanlı egemenliğine en geç Tirilye girmiştir⁷². Osmanlı arşivlerine göre 1409 yılında "Dirige'nin" gelirleri Sultan Yıldırım Bayezid (1389-1402) Vakfına akar olmuştur⁷³. Günümüzde Tirilye'de ibadete açık bir kilise veya manastır bulunmamaktadır. Bizans Dönemi'nden miras kiliselerin⁷⁴yanısıra 19. yüzyılda inşa edilmiş iki kiliseden Ayios Yeoryios Kilisesi Mudanya Belediyesi tarafından kültür merkezi olarak kullanılıyorken Ayios Ioannes Kilisesi özel mülkiyet arazisi içindedir.

Faruk Çelik adıyla hizmet veren yapı, sahile inen İskele Caddesi ile Eskipazar Caddesi arasında 40° 23' 30. 19" K enlemi ile 28° 47' 39. 19" D boylamında yer almaktadır. İlk olarak ne zaman inşa edildiği bilinmeyen kiliseyle ilgili Osmanlı arşivlerindeki1835 tarihli belge bilgi verir:

"... Mudanya nâibine ve voyvoda ve sâire Mahrûse-i Galata'ya muzâf Mudanya kazâsı kurâlarından Tirilye karyesinde vâki' Aya Yorgi ve Aya Yani nâm iki aded Rum kilisâları mürûr-ı zamân ile müşrif-i harâb olduğuna binâen bâlâda zikr olunan Aya Yorgi kilisesi tûlan otuz iki ve

69 BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No: 44, Gömlek No: 16, s. 3.

70 Hasluck, 1910.

71 Pekak, 2009.

72 Mango ve Ševčenko, 1973.

73 BOA: Bab-ı Defteri, D.CMH. d, Defter No: 26632.

74 Tirilye'nin merkezinde sahile yaklaşık yüz metre mesafede bulunan Fatih Camii, güneybatısında Panagia Pantobasilissa (Kemerli Kilise), mahallenin hemen çıkışında Karacabey Caddesi üzerinde Rum Mezarlığı'nın karşısında Medikion Manastırı, Tirilye'den yaklaşık 5 km uzaklıkta sahil kenarında zeytinliğin içinde Pelekete Manastırı ve Tirilye'den yaklaşık 45 dakika yürüme mesafesinde güneydoğusundaki bir dağın yamacında Batheos Rhyakos - Soterios Manastırı Bizans Döneminde inşa edilmiştir (Pekak, 2009).

arzan yigirmi zira' ki be-hisâb-ı terbi'î yedi yüz dört ve kadden on zira' olub cevânib-i erba'asında yigirmi iki adet pencere ve üç kapı olduğu ...⁷⁵

Kilisenin 24,224 metre uzunlukta, 15,14 metre genişlikte ve 4,542 metre yüksekliğinde, duvarlarında 22 pencere ve 3 kapı olarak inşa edilmesine izin verilmiştir. Günümüzde yapının güney duvarı batı köşesi saçak altında bulunan bir kesme taş üzerinde 1834 yazılıdır (**Fot. 16a**). Nüfus mübadelesi sonrası, yakınında bulunan Taş Mektep'te yatılı eğitim alan kimsesiz çocukların yemekhanesi olarak kullanılmıştır.

Batı-doğu doğrultusunda inşa edilen kilise üç nefli bazilikal plan tipindedir. Batı duvarı ortasında yapıya giriş sağlayan iki kanatlı ahşap bir kapı vardır. Duvarın üst bölümünde galeriyi aydınlatan üç pencereden kapı eksenindeki yanlarındakilerden daha dar ve daha yüksektir. Kuzey ve güney duvarların benzer düzenlendiği kilisede, sokak zemininden bir basamak yüksekte nartekse açılan birer giriş kapısı ve bu kapılar üzerinde galeriyi aydınlatan bir pencere vardır. Eş boyutlu beş pencere yan neflere, bir pencere ise bemaya açılır (**Fot. 16b**). Galeriyi aydınlatan pencereler hariç diğer pencere açıklıkları yuvarlak kemerli olup içlerine dikdörtgen çerçeve yerleştirilmiştir.

a

b

Fot. 16: Tirilye Ayios Yeoryios Kilisesi Güney Duvarı Batı Köşesindeki Taş Üzerine Kazınmış Tarih ve Kuzey Cephe Görünümü.

Apsis, yarım daire planlı ve dışa taşkındır. Eğimli çatı ile örtülü apsinin duvarında ortada bir pencere, yan neflerin doğu duvarlarında ise birer üst pencere yer alır (**Fot 17**). Kilise dışta nef ayırımını belli eden kırma çatı ile örtülüdür.

Ana ibadet mekânını dörderli iki sütun dizisi üç nef ayırmaktadır. Ahşap postamentler üzerinde yükselen bağdadi sütunlar arasında yuvarlak kemerler, yuvarlak yastıklara oturur. Orta nef beşik tonozla, yan nefler ise düz tavan ile örtülüdür (**Fot. 18a**). Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bema, neflerden bir basamak yüksektedir.

75 BOA: Bab-1 Asafi, A. {DVNSMHH Mühimme Defterleri, Defter No: 251, s. 34.

Bemanın kuzey ve güney duvarından birer, yan nefler hizasında doğu duvarında ikişer niş bulunmaktadır. Yapıyı içte doğuda sınırlayan apsisin ortasında bir pencere ve her iki yanında birer niş görülür. Narteksin güneybatı köşesinde bulunan merdiven galeriye çıkışı sağlar. Narteks ölçülerindeki galeriyi batıda ahşap parmaklıklı korkuluk sınırlar (Fot. 18b).

Fot. 17: Tirilye Ayios Yeoryios Kilisesi Doğu Cephe Görünümü.

a

b

Fot. 18: Tirilye Ayios Yeoryios Kilisesi Narteksten Doğuya Bakış ve Güney Yan Neften Batıya Bakış.

Kilisenin yığma duvarlarında kaba yonu, moloz ile kesme taş ve tuğla kullanılmıştır. Doğu duvarda üç sıra taş üzerine iki sıra tuğla örgüsünü takip eden almaşık teknik kullanılmıştır. Kilisenin pencereleri, kapıları, sütunları, galeri ve örtü sistemi ahşaptır. Pencere şebekeleri demirdir. Batı cephede, mermer bir mezar steli, duvar örgüsü içine, kabartmalı yüzü dışa bakacak şekilde yerleştirilmiştir. İçte duvarları *sıvalı ve badanalı olan kilisenin* ahşap kemerlerinde beyaz, yeşil ve kırmızı rengi tekrarlayan şerit vardır.

Mübadele sonrası yemekhane, düğün salonu ve sinema gibi farklı işlevlerde kullanılmış yapı özgünlüğünü kaybetmiştir. Saçak altında dolanan geniş iç bükey silme, İstanbul Samatya'da 1833 yılında inşa edilmiş Ayios Minas ve 1830 yılında Yenikapı'da inşa edilen Ayios Theodoros Kiliseleri'nde görülmektedir⁷⁶. Ayios Minas Kilisesi'nin duvar örgüsü ve doğu ile batı duvardaki üçlü pencere düzenlemeleri Tirilye Ayios Yeoryios Kilisesi ile benzerdir.

Tirilye Ayios Ioannes Kilisesi (Dündar Evi)

Günümüzde özel mülkiyet arazisi içinde bulunan bazilika, Taş Mektep'in kuzeyinde, 40°23'33.21''K enlemi ile 28°47'40.79''D boylamında yer almaktadır. Mübadele sonrası ev olarak kullanılan yapı, bölgede "Dündar Evi" olarak bilinmektedir. 1894 tarihli arşiv belgesi, kilisenin 19. yüzyıl sonunda yeniden inşası ile ilgili bilgi verir:

"... Mudanya kazâsına tâbi' Tirilye nâhiyesinde Servi mahallesinde kâin Aya Yorgi Kilisâsının harâb olmasına mebni müceddeden inşâsına ruhsat i'tâsı Rum patrikliğinden istid'â olunmuş ve zikr olunan kilisâyâ başka mahal ilâve idilmeyerek tûlan yigirmi beş ve arzan on sekiz ve irtifâ'an on zira' cesâmetinde kârgîr ve sakfî ahşab olmak üzere inşâ edileceği ve karye-i mezkûrede Hristiyan ahâlîsinin mezkûr kilisâdan mâ'adâ altı bâb kilisâları mevcûd ve Rum cemâ'atinin sekiz yüz yetmiş altı hânede beş bin nüfûsdan ibâret olub kilisânın masârif-i inşâ'îyesi olan altı bin guruşdan dört yüz aded Osmanlı lirası ... terkîm olundu efendim⁷⁷"

Eski kilisenin yerine inşa edilecek yapının 18,925 metre uzunlukta, 13,626 metre genişlikte ve 7,57 metre yükseklikte inşa edilebileceği belirtilmiştir. Belgede belirtilen ölçülerin Ayios Ioannes Kilisesi'nin ölçüleri ile aynı olmasından dolayı "Aya Yorgi" ifadesi hatalı yazılmış olmalıdır.

Batı-doğu ekseninde üç nefli inşa edilmiş bazilikanın narteks ve galerisi konut, üst örtüsü yok olmuş ana ibadet mekânı ve apsisleri ise bahçe olarak kullanılmaktadır. Batı duvar ortasında bulunan iki kanatlı, pilaster ve yuvarlak kemer ile çerçevellenmiş kapı, dıştan ayrıca iki pilaster üzerine oturan kademli bir lento ile çevrelenmiştir. Kemer ile lento arasında kalan üçgen alanlar kabartma iki serafimler işlenmiştir (Fot. 19a). Bu

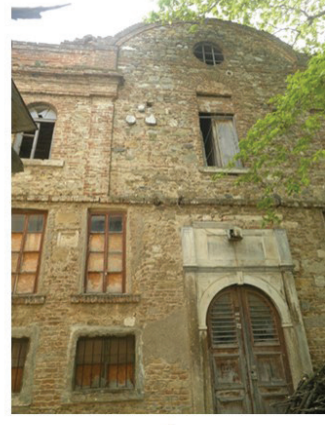
76 Şarlak, 2010.

77 BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No: 16, Gömlek No: 44, s. 3.

kapının her iki yanında narteksi aydınlatan iki sıra pencereden alt sıradakiler kareye yakın dikdörtgen, üst sıradakiler daha dar ve uzundur. Galerinin batı duvarını düşey dört pilaster üç bölüme ayırmaktadır. Orta bölümde ana giriş kapısının düşey eksenindeki iki pencereden alttaki dar ve yüksek dikdörtgen, üstteki dairedir. Yan bölümlerde eş boyutta, yuvarlak kemerli birer pencere görülmektedir (**Fot. 19b**).

a

b

Fot. 19: Tirilye Ayios Ioannes Kilisesi Ana Giriş Kapısındaki Kabartma Serafim ve Batı Cephe Görünümü

Kuzey cephede nartekse açılan yuvarlak kemerli kapı, ana giriş kapısı gibi çevrelenmiş, kemer üzerindeki silme üstündeki kör kemer içinde küçük bir pencere vardır. Yan nef ile narteks arasında galeriye çıkışı sağlayan dönel merdiven kulesinin girişi tuğla, üzerindeki pencere ise taş ve tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Kuzey duvardaki üç pencereden batıdan birincisinin altındaki duvarın yıkılmasıyla kapı açılmış, diğer ikisinin de kemer başlangıçlarına kadar tuğla ile duvar örülmüştür. Bunların dışında bema ve galeriyi aydınlatan özgün birer pencere vardır (**Fot. 20a**). Kuzey duvar ile aynı şekilde düzenlenen güney duvarda galeri merdivenindeki giriş ve pencere ile nartekse açılan kapı, taş ve tuğla duvarla kapatılmıştır.

Doğu duvarda iki kademeli dışa taşkın üç apsis vardır. Oldukça eğimli bir arazi üzerine inşa edilmesinden dolayı ana apsisin altına bir altyapı eklenmiştir. Kemerli bir girişi bulunan bu mekânın batı, kuzey ve güney duvarlarında birer niş vardır (**Fot. 20b**). Apsis duvarlarında birer pencere görülmektedir (**Fot. 21**).

a

b

Fot. 20: Tirilye Ayios Yeoryios Kilisesi Kuzey Cephe Görünümü ve Ana Apsis Altındaki Oda

Fot. 21: Tirilye Ayios Ioannes Kilisesi Doğu Cephe Görünümü

Kilisenin duvarlarında taş ve tuğlanın yanı sıra devşirme üç mermer mezar steli, arşitrav, friz ve sütun gövde parçaları kullanılmıştır. Apsislerin duvarları hariç kesme, moloz taş ve tuğla, düzensiz almasıık teknik ile örülmüştür. Duvarların köşeleri blok taşla, apsislerin duvarı ise tuğla ile örülmüştür.

Kilisenin bulunduğu mahalle sakinlerinin ifadelerine göre yapı, papazların yetiştirildiği mektep binası olarak kullanılmıştır. Bu anlatıların doğruluğu şüphelidir. Zira yapının planı ve mimari özellikleri, bölgedeki diğer kiliselerin plan ve mimari özellikleri ile benzerlik göstermektedir. Öncelikle yapı, batı-doğu doğrultusunda bölgenin diğer Osmanlı Dönemi kiliselerinde olduğu gibi bazilikal plan tipine sahiptir. Tirilye Ayios Yeoryios, Dereköy Ayia Paraskevi ve Aydınpınar ile Tirilye Ayios Ioannes kiliselerinin uzun kenar uzunluklarının yan kenar uzunluklarına oranı (1,6) yaklaşık olarak aynıdır. Batı duvardaki giriş ve pencere açıklıklarının yerleşimi, narteks ile galeri kat ayrımını belli eden yatay korniş ve cepheyi üstte orta nef hizasında sonlandıran alınlık, Mudanya ve köylerindeki 19. yüzyıl Rum kiliselerinin batı cephe düzenlemeleriyle yakinen benzerdir. Kilisenin batı duvar ortasındaki yuvarlak kemerli ana giriş kapısı, yanlarda pilasterlerle, üstte kademeli lento ile çerçevelenmesi Mudanya Ayios Yeoryios ve Aydınpınar Ayios Ioannes kiliselerinin ana giriş kapılarıyla benzerlik göstermektedir. Batı duvarı üstte orta nef genişliğinde sınırlayan yarım daire alınlık ve yüzeyindeki tek daire pencere, Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi'nin batı duvarındaki yarım daire alınlık ve yüzeyindeki üç pencereden ortadaki daire pencere ile benzerdir. Kuzey ve güney duvarda narteks ile naos arasında dışa çıkıntı yapan daire merdiven kuleleri, Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi'nin yan duvarlarındaki narteks ile naos arasındaki daire merdiven kuleleri ortak özellikleri arasındadır. Mudanya ve Tirilye Ayios Yeoryios Kiliseleri, Aydınpınar ve Tirilye Ayios Ioannes Kiliseleri'nin benzer oldukları bir diğer özellik de yan duvarların batısında nartekse açılan birer kapının bulunmasıdır. Keza bu dört kilise ve Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi'nin kuzey ve güney duvarlarında naosu aydınlatan (her biri kendi içinde eş büyüklükte ve farklı sayılarda) tek sıra pencereler görülmektedir.

Tirilye Ayios Ioannes Kilisesi'nin planı ve mimari özellikleri bakımından bölgedeki diğer kiliseler ile yukarıda açıklanan benzerliklerden dolayı kilise olarak inşa edilmiş olmalıdır.

Yalıçiftliği Panayia Kilisesi

Günümüze sadece yaklaşık bir buçuk metre duvar kalıntısı ulaşan köy meydanındaki kilise, 40° 21' 16. 23" Kuzey enlemi ve 28° 42' 58. 67" Doğu boylamında bulunmaktadır.

Bir ikonanın arka yüzünde yazan nota göre Yalıçiftlikli Rumlar, Atina'nın kuzeybatısında bulunan Ağrafa Dağları'ndaki Karpenisi (Redina) kasabasından 1760 yılı civarında gelmişler⁷⁸. Osmanlı arşivlerinde bulunan 1857 tarihli belgede, köyde en erken 1760'lı yıllarda inşa edilmiş kilise hakkında bilgi vardır:

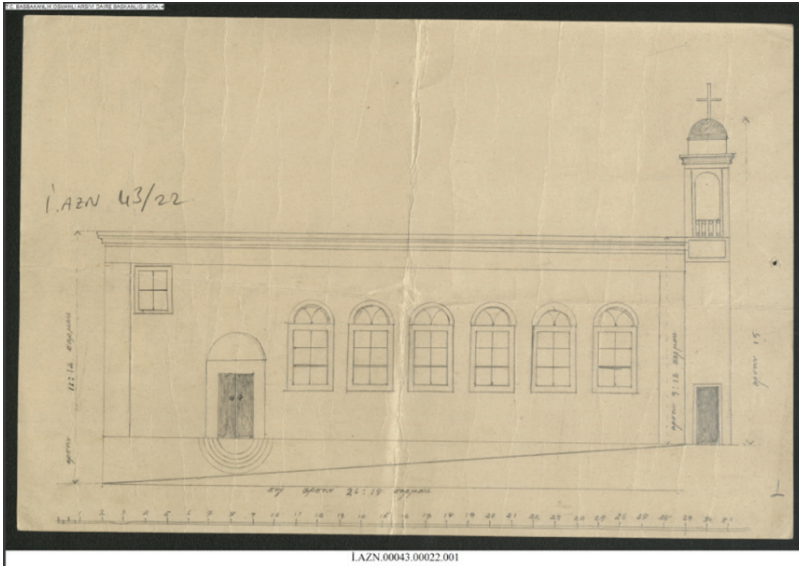
“... Nefs-i Burûsaya tâbi' Yalıçiftliği nâm karyede kâin Meryem Ana Kilisâsı demekle ma'rûf tûlan yigirmi buçuk ve arzan on altı ve kadden altı buçuk zirâ' bir bâb Rum kilisâsı mürûr-ı zamân ile müşrif-i harâb olduğundan mâ'adâ atik olmak hasebiyle ahâlî-i mevcûdeye kifâyet

78 Kalogeropoulou Yalçın, 2017.

etmediğinden tûlan otuz beş buçuk ve arzan yigirmi buçuk ve kadden on dört buçuk zirâ' olarak ta'miri ve tesviyesi husûsuna müsâ'ade-i seniyye erzân kılınmış karye-i mezkûre ahâlîsi tarafından bâ-mahâzır istirhâm olunduğu patriki mumailleh tarafından bâ-takrîr iş'âr olunmuş ve bu bâbda verilen mahâzır takdim kılınmış olduğu beyânıyla⁷⁹

Eski kilise 15,518 metre uzunluğa, 12,112 metre genişliğe ve 4,920 metre yüksekliğe sahipmiş. Bu kilise yıkılmaya yüz tuttuğu ve köyde bulunan Rum nüfusa yetmediği için yıkılarak temelleri üzerine yenisi inşa edilmiş. Yeni kilisenin 26,873 metre uzunluğunda, 15,518 metre genişliğinde ve 10,976 metre yüksekliğinde inşa edilmesine izin verilmiş. Bu kiliseye 20. yüzyılın hemen başında 1901 yılında çan kulesi inşa edilmesine izin verilmiştir:

“... Burûsa mulhakâtından Yalıçiftliği kasabasındaki Rum kilisâsının arka divarına muttasıl olmak üzere müceddeden bir çan kulesi inşâsına ruhsat i'âsı Rum patrikliğinden istid'a edilmiş ve zikr olunan çan kulesinin iki zirâ' arzında ve on beş zirâ' irtifâında ahşab olarak inşâ ve sarfi iktizâ iden bin sekiz yüz toksan beş gurusun kilisâ sandığı mevcûdından tesviye ve ifâ kılınacağı ve inşâsında bir güne mahzur olmadığı işâr-ı mahallîden anlaşılması olduğundan ..... tezkire-i senâverî terkîm kıldı efendim⁸⁰”.

Fot. 22: Yalıçiftliği Panayia Kilisesi Güney Cephe Görünüşü, Arşiv Belgesi

79 BOA: Bab-1 Asafî, A. {DVNSMHM Mühimme Defterleri, Defter No: 259, s. 85.

80 BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No: 43, Gömlek No: 22, s. 6.

Osmanlı arşivlerinde kilisenin güney cephe görünüş çizimi vardır (**Fot. 22**). Eğimli bir arazi üzerine doğu-batı doğrultusunda bazilikal plan tipinde inşa edilen kilise, doğuda 7,18 metre, batıda ise 8,76 metre yüksekliğe sahipti⁸¹. Güney cephenin batısındaki yuvarlak kemerli kapıya beş basamaklı yarım daire merdiven ile ulaşıldı. Cephenin batı köşesinde üstte dörtgen bir pencere ve orta seviyedeki eş büyüklükteki 6 pencere, yuvarlak kemerliydi. Yapının doğu cephe yüksekliğine sahip çan kulesinin gövdesinde bir giriş görülür. Gövdenin üst bölümünde dikdörtgen bir levha ve bu levhanın üzerinde çan kulesinin kubbesini taşıyan sütunceler vardı.

KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME

Osmanlı arşiv belgelerine göre 19. yüzyılda Mudanya ve köylerinde yeniden inşa edilen 10 Rum kilisinden en erken tarihli Tirilye Ayios Yeoryios (1833), en geç tarihli Tirilye Ayios Ioannes (1894) Kilisesi'dir.

19. yüzyılda Mudanya'da inşa edilen Rum kiliselerinin tamamı bazilikal plan tipindedir. Geç Osmanlı Mudanya'sında yeniden inşa edilen bu kiliselerin çoğunluğu üç neflidir. Mudanya ve Çınarlı Ayia Paraskevi Kiliseleri, sırasıyla 5 ve 6 metre genişliklerinden dolayı tek nefli olduklarını düşündürür.

BULUNDUĞU YER	ADI	İNŞA TARİHİ	BOYUTLAR (m.)			PLANI
			EN	BOY	YÜK.	
AYDINPINAR	AYİOS IOANNES	1835	15	25	7,2	BAZİLİKAL
ÇINARLI	AYİA PARASKEVİ	1835	5	10	3	BAZİLİKAL
DEREKÖY	AYİA PARASKEVİ	1857	17	26,5	7,5	BAZİLİKAL
İMRALI ADASI	AYİOS ATHANASIOS	1901	13,5	21,2	7,95	BAZİLİKAL
GÜZELYALI BURGAZ	AYİOS TAKSİARHİS	1895	14	20	7	BAZİLİKAL
MUDANYA	AYİOS YEORYİOS	1902	17,5	31	13,2	BAZİLİKAL
MUDANYA	AYİA PARASKEVİ	1885	6	12	4	BAZİLİKAL
TİRİL YE	AYİOS YEORYİOS	1883	15,15	24,2	4,5	BAZİLİKAL
TİRİL YE	AYİOS IOANNES	1894	15,3	21,35	9,34	BAZİLİKAL
YALICIFTLIĞI	PANAYIA	1857	12	20	7	BAZİLİKAL

Tablo 2: Arşiv Belgelerine Göre 19. Yüzyıl Mudanya ve Köylerindeki Rum Kiliseleri

Mudanya ve köylerindeki en büyük Rum kilisesi olan Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi'nin ölçüleri, İstanbul'un büyük boyutlu kiliseleri arasında sayılan Silivrikapı Panayia (32,35x18,51 m.), Galata Ayios Nikolaos (30,20x15,56 m.) ve Bursa Merkez Demirkapı Ayioi Taksiarhis (29,90 x 17,70 m.) kiliselerinin ölçüleri yakındır. Mudanya ve Çınarlı Ayia Paraskevi kiliseleri bölgede bilinen en küçük boyutlu kiliselerdi. Dereköy Ayia Paraskevi ve Aydınpinar Ayios Ioannes kiliseleri, İstanbul'un ortalama büyüklükteki Belgradkapı Panayia (24,24x14,58 m.), Edirnekapı Ayia Yeoryios (25,88x13,28 m.) ve Gemlik Kurşunlu Taksiarhis (13 x 26 m.) kiliseleri ile benzer boyutlara sahiptiler. Tirilye Ayios Yeoryios ve Ayios Ioannes kiliselerinin boyutları ise Nilüfer Gölyazı Ayios

81 BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No: 43, Gömlek No: 22, s. 1.

Panteleimon (12,80 x 20,45 m.), Osmangazi Demirtaş Koimisis Theotokou (16,20 x 21,25 m.) kiliseleri ile yakın ölçülerdedir.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere 19. yüzyılda Mudanya'da inşa edilen kiliseler ile Bursa ve İstanbul'un çağdaş Rum kiliseleri boyutları bakımından benzer özellikleri bulunmaktadır. Kilisenin hizmet vereceği cemaat nüfusunun az veya çok olması yapıların boyutları ile doğru orantılıdır.

Mudanya'da Geç Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen Rum kiliselerin bölümlerinin benzerliklerinin yanı sıra farklılıkları da bulunmaktadır.

Naos

Ana ibadet mekânını, Nuh'un Gemisi olarak niteleyen bir yaklaşıma göre geminin kaptanı İsa, tayfaları havariler ve yolcuları da Hıristiyan cemaattir. Birbirini tamamlayan iki yorumdan ilkinde gemide bulunan cemaatin tufandan etkilenmeyeceği; ikincisinde ise naosdaki cemaatin İsa'nın himayesinde kurtuluşa erişeceği⁸².

Mudanya'nın 19. yüzyıl Rum kiliselerinde kareye yakın dikdörtgen planlı ana ibadet mekânları, farklı sayılardaki iki sıra sütun ile neflere ayrılmıştır. Orta neflerin genişliği, yaklaşık olarak bir yan nef genişliğinin iki katıdır. Aydınpınar Ayios Ioannes ve Dereköy Ayia Paraskevi kiliselerinde yan nefler orta neften bir basamak yüksekte yer almaktadır. Karaca, "naosda mekân düzenlemesi ve iç mekân tasarımı konusunda, daha özenli bir yaklaşımın yansımaları" olarak İstanbul Suriçi Osmanlı Dönemi Rum kiliselerinin Surdışı kiliselerin naoslarında bulunmayan yan neflerin orta neften bir basamak yüksekte yer almasını "dönem özelliği" olarak belirtmiştir. Aydınpınar Ayios Ioannes ve Dereköy Ayia Paraskevi kiliselerinin naos planları, İstanbul Suriçi Rum kiliselerinin naos planları benzerdir.

Cemaatin cenaze, düğün, vaftiz törenleri naosda gerçekleştirilir. Ayin süresince ayakta bulunan cemaat üyelerinden yaşlı ve hasta olanlar için naosun kuzey, güney ve batı duvarlarına sandalyeler yerleştirilmiştir. Dereköy ve Aydınpınar Kiliseleri'nin naos duvarlarında izleri görülen bu sandalyelerden Mudanya'da günümüze ulaşabilen yoktur.

Bema

Bema, simgesel anlamda cennet ile özdeşleştirilmiştir⁸³. Hıristiyan litürjisinin temel ayını *Ευχαριστία* (Ökaristi), ekmek ve şarabın kutsanması ile İsa'nın kanı ve tenine dönüşmesidir. Paskalya'dan önceki son perşembe günü gerçekleştirilen ökaristiden elde edilen ekmek ve şarap, yıl boyunca altar üzerinde *Αρτοπτειον* (Artoforion) kutusunda

82 Karaca, 2008.

83 Spitzing, 1989.

muhafaza edilir⁸⁴. Erken Bizans Dönemi'nde ökaristi ayininin hazırlığı kilise dışındaki *skeuophylakion* odasında yapılarak "Büyük Giriş" olarak adlandırılan yürüyüş ile bemaya getirilirdi. İkonoklazma Dönemi sonrası litürjideki değişimler⁸⁵ ile birlikte ökaristi ayini hazırlığı, *pastophoria* odalarında yapılmaya başlamıştır⁸⁶.

Mudanya'nın 19. yüzyıl kiliselerinde *pastophoria* yoktur. Ökaristi ayinine hazırlık yapılan bu odaların işlevlerini bema duvarlarındaki tamamı yuvarlak kemerli olan nişler sağlamıştır. Aydınpınar Ayios Ioannes ve İstanbul Yeniköy Ayios Yeoryios Metokhion kiliselerinde bemanın doğu duvarında yan nefler karşısında kuzeyde üç, güneyde iki niş vardır. Tirilye Ayios Yeoryios ve İstanbul Yenikapı Ayios Theodoros kiliselerinde bemanın doğu duvarında apsis yanlarında ikişer, yan duvarlarında ise birer niş bulunmaktadır. Mudanya Ayios Yeoryios ve İstanbul Silivrikapı Panayia kiliselerinde bemanın doğu duvarında yan nefler hizasında birer niş vardır. Dereköy Ayia Paraskevi ve İstanbul Samatya Ayios Konstantinos ve Ayia Eleni ile Eğrikapı Panayia, Galata Ayios Nikolaos kiliselerinde bemanın kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı yerleştirilen ikişer niş vardır.

Apsis

Mudanya ve Tirilye Ayios Yeoryios ile Aydınpınar Ayios Ioannes kiliselerinde tek apsis bulunuyorken Dereköy Ayia Paraskevi ve Tirilye Ayios Ioannes kiliselerinde yan nefler de birer apsis ile sonlanmaktadır. İçte yarım daire olan apsisler dışta Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi'nde beş cepheli, Tirilye Ayios Ioannes Kilisesi'nde iki kademeli ve üç cepheli, Mudanya ve Tirilye Ayios Yeoryios Kiliseleri'nde ise yarım dairedir.

İstanbul Samatya Hristos Analipsis Kilisesi ile Aydınpınar Kilisesi apsislerinin dışta planları benzerdir. Dereköy Ayia Paraskevi ve aynı yılda inşa edilen Nilüfer Gölyazı Ayios Panteleimon Kiliseleri'nin apsisleri dışta aynı planı olup ana apsislerin boyu cephe yüksekliğinde, yan apsislerin ise ana apsisin yarı yüksekliğindedir. Nilüfer Ayios Yeoryios (Özlüce Kilise Camii) ve Osmangazi Demirkapı Taksiarhis Kilisesi apsisleri de cephe boyu yükselmiştir.

Apsiste din görevlilerin oturduğu *synthronon*, Mudanya'nın 19. yüzyıl kiliselerinde Tirilye Ayios Yeoryios Kilisesi'nde bulunmazken Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi'nde iki, diğer kiliselerde ise tek basamaklıdır. Osmangazi Demirtaş Kilise Camii ve Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi apsislerinde de *synthronon* iki basamaklıdır.

Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi apsisinde niş bulunmazken Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi'nde apsis duvarının ortasında bir, diğer kiliselerde ise apsis ekseninde

84 Acara, 1997.

85 İkonoklazma sonrası Küçük ve Büyük Girişler, bemade bulunan din görevlilerin ikonostasisin kuzey kapısından çıkıp tekrar orta kapıdan içeri girmesiyle sembolik bir yürüyüşe dönüşmüştür (Akyürek, 1996).

86 Akyürek, 1996.

bulunan pencerenin her iki yanında birer niş vardır. İstanbul Samatya Ayios Minas, Tekfursaray Panayia, Büyükdere Ayia Paraskevi Kiliseleri'nde apsis ekseninde bir, Eğrikapı ve Galata Panayia Kiliseleri ile Nilüfer Gölyazı Ayios Panteleimon Kilisesi'nde ana apsiste iki niş bulunmaktadır. Dereköy Kilisesi'nin yan apsislerinde eksende bulunan pencerelerin yanlarında birer yarım soğan kubbeli niş vardır.

Narteks

Kiliselerde ana ibadet mekânına açılan giriş holü narteks, Mudanya'nın 19. yüzyıl kiliselerinde dışa açık ve kapalı olmak üzere iki farklı plana sahiptirler. Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi hariç diğer kiliselerin narteksleri özgünlüğünü kaybetmiştir. Dereköy Kilisesi narteksi batıda dokuz, kuzey ve güneyde ise üç kemerli açıklık ile dışa açık, diğer kiliselerde yapının içinde dışa kapalıdır. Nilüfer Özlüce Ayios Yeoryios Kilisesi'nin "U" biçimli narteksi de dışa açıktır. Ayrıca İstanbul Fener Ayios Yeoryios Patrikhane, Ayakapı Ayios Nikolaos, Eğrikapı, Galata ve Beşiktaş Köyiçi Panayia kiliselerinin narteksleri de dışa açıktır⁸⁷. Aydınpınar Ayios Ioannes ve Mudanya Ayios Yeoryios Kiliseleri'nin narteksleri ile İstanbul Yenikapı Ayios Theodoros, Altımermer ve Belgradkapı Panayia Kiliseleri'nin narteksleri dışa kapalı olmasından dolayı benzerlik bulunmaktadır.

Dereköy Kilisesi narteksine sadece batıdan, diğer kiliselerin nartekslerine ise batı, kuzey ve güneyden birer giriş vardır. Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi hariç nartekslerin kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde galeriye çıkan merdivenler bulunmaktadır.

Galeri

Mudanya'nın Geç Osmanlı Dönemi Rum kiliselerinde kadınların ibadet mekânı galeri, iki farklı planlıdır. Birincisinde Tirilye Ayios Yeoryios Kilisesi'nde olduğu gibi sadece narteks üzerinde dikdörtgen planlı, ikincisinde ise Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi örneğindeki gibi hem narteks hem de yan nefler üzerinde "U" planlıdır.

Yenikapı Ayios Theodoros, Altımermer ve Belgradkapı Panayia Kiliseleri'nde galeri dikdörtgen, Fener Ayios Yeoryios Patrikhane, Edirnekapı Ayios Yeoryios, Eğrikapı Panayia ve Kuruçeşme Ayios Demetrios kiliselerinde ise galeri "U" planlıdır. Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi ile Ortaköy Ayios Fokas Kilisesi'nin galerileri, batıda iki katlıdır.

Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi'nin galerisinin özgün planı bilinmemektedir. Yan nef duvarlarının batısında üstte iki sıra pencere bulunmasından galerinin yan neflerin batı yarılarının üzerinde uzandığı, ayrıca batı duvarda görülen üç sıra pencereden de iki katlı olduğu anlaşılmaktadır.

Örtü Sistemi

Mudanya'da 19. yüzyılda yeniden inşa edilen Rum kiliseleri, dışta kiremitle kaplı çift yüzlü kırma çatı ile örtülmüştür. Bursa ve İstanbul'un çağdaş Rum kiliselerinin çoğu dışta kırma çatı ile örtülmüştür.

⁸⁷ Karaca, 2008.

Kiliseler içte beşik tonoz ve/veya düz tavan ile örtülüdür. Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi'nin orta nef örtüsü beşik tonoz, yan nef örtüleri düzdür. Nilüfer Gölyazı Ayios Panteleimon, İstanbul Fener Ayios Yeoryios Patrikhane, Edirnekapı Ayios Yeoryios ve Yenikapı Panayia kiliselerinde de orta nef tonoz, yan nefler düz tavadır.

Orta nefi beşik tonozla örtülü Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi'nin yan nef örtüleri ise Mudanya, Bursa ve İstanbul'un çağdaş kiliselerinde görülmeyen bir çeşit tonozla örtülüdür. Naos sütunları ve bu sütun impostlarından yan nef pencereleri arasındaki pilaster başlıklarına yuvarlak kemer oturur. Bu kemerler ile yan neflerin düz tavanları arasında içbükey kavisli geçiş elemanları vardır.

Pencere ve Giriş Açıklıkları

Mudanya'da 19. yüzyılda inşa edilen kiliselerde kapılar, naos ve nartekse açılmaktadır. Batıdaki ana giriş kapıları, diğer kapılara göre daha büyük boyutlu ve yanlarda pilasterler, üstte lento ve lento tacı ile çerçevelenerek vurgulanmışlardır. Giriş açıklıkları Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi bodrum katı hariç yuvarlak kemerlidir. Kapılar tek veya iki kanatlıdır. Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi'nin ana giriş kapısının kanatları demir doğrama, diğer kiliselerin ise ahşaptır. Mudanya'nın 19. yüzyıl kiliselerinde pencere açıklıkları, kuzey ve güney duvarlarda simetrik düzenlenmiştir.

Bulunduğu Yer ve Adı	Orta Seviyede	Üstte Batıda	Üstte Doğuda	Şebeke
Aydınpınar Ayios Ioannes	Tek Sıra, 6	Tek sıra 2	Yok	Demir
Dereköy Ayia Paraskevi	Tek Sıra, 6	Yok	Yok	Demir
Mudanya Ayios Yeoryios	Tek Sıra, 7	İki Sıra: Altta 2, Üstte 3	Yok	Demir
Tirilye Ayios Yeoryios	Tek Sıra, 5	Yok	Tek Sıra, 1	Demir
Tirilye Ayios Ioannes	Tek Sıra, 4	Yok	Yok	Yok

Tablo 3: Mudanya ve Köylerindeki 19. Yüzyıl Rum Kiliselerinde Yan nef Duvar Pencereleri

Doğuda apsisi aydınlatan bir veya üç, yan nefleri aydınlatan ise birer pencere vardır. Aydınpınar Ayios Ioannes ve Mudanya Ayios Yeoryios Kiliseleri'nde doğu duvarda üstte apsisi aydınlatan üç pencereden ortadakiler yonca, yanlarındakiler ovaldır. Apsis duvar ortalarında görülen birer pencerelerden Tirilye Ayios Ioannes Kilisesi yan apsis pencere açıklıkları basık, diğerleri yuvarlak kemerlidir.

Mudanya Ayios Yeoryios ve Aydınpınar Ayios Ioannes Kiliselerinin batı duvarlarında galeride görülen üç pencereden ortadakiler daire, yanlarındakiler ovaldır. Tirilye Ayios Ioannes Kilisesi batı duvarında galeride orta nef hizasında tek daire pencere vardır.

Malzeme ve Teknik

Mudanya'nın Osmanlı Dönemi Rum kiliselerinin beden duvarları, taş ve tuğlanın düzenli düzensiz almaşık teknikle örüldüğü örneklerin yanısıra duvarların sadece taş ile örüldüğü örnekler de bulunmaktadır. Yığma tekniği ile örülen duvarların köşelerinde büyük kesme taşlar kullanılmıştır.

Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi ile İstanbul Silivrikapı Panayia Kilisesi'nin beden duvarları, kesme taştan örülmeleri bakımından benzerdir. Aydınpınar ve Tirilye Ayios Ioannes, Tirilye Ayios Yeoryios ve Dereköy Ayia Paraskevi kiliselerinin duvarları taş ve tuğla ile düzensiz (bazı kısımlarda düzenli) almaşık teknikte örülmüştür. Bursa, Karacabey, Nilüfer, Gemlik ve İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Rum kiliselerinin duvarları genelde taş ve tuğla ile almaşık teknikte örülmüştür.

Naos sütunları, kilisenin oturduğu zemine yerleştirilen düz yüzeyli taş bloklar ile orta nefin beşik tonozunu taşıyan kirişler arasından yükselen yekpare ahşap dikmelerin, tahta, sıva ve alçı ile giydirilmesiyle oluşturulmuştur. Alt kısımda *pseudo-postament* içine alınan dikmeler, gövdelerine çakılan tahtaların boyanması, sıvanması veya alçı ile kaplanması ile mermer sütun gövdesi ve başlığı görünümü elde edilmiştir. Tirilye Ayios Yeoryios Kilisesi'nin özgün olmayan naos sütunlarından doğudan birincileri yekpare ahşap, diğerlerinin alt kısımları *pseudo-postament* içine alınmış, gövdeleri alçı ile kaplanarak mermer sütun gövdesi görünümü kazandırılmıştır. Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi ana ibadet mekânı sütunlarından batıdan birinciler hariç diğerlerinin alt kısımları *pseudo-postament* içine alınmış, gövdeleri ise sıva ile kaplanarak mermer sütun gövdesi görünümlüdür. Aydınpınar Ayios Ioannes Kilisesi'nin naos sütunları, dikmelerin üzerine çakılan tahtalarla daire biçimi kazandırılmış ve boyanarak mermer görünümü elde edilmiştir.

Süsleme

Mudanya'da Osmanlı Dönemi Rum kiliselerinde ahşap dikmelerden oluşturulan naos sütunlarının başlıkları, süsleme ögesi olarak ahşap veya alçı ile yapılmıştır. Dereköy Aya Paraskevi Kilisesi'nde alçıdan oluşturulmuş Korint, Aydınpınar Ayios Kilisesi'nde ise dörtgen kesitli ahşap başlıklar vardı.

Pilaster, Aydınpınar ve Tirilye Ayios Ioannes Kiliseleri'nin sadece dış duvar yüzeylerinde, Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi'nde ise duvarlarının hem dış hem iç yüzeylerinde kullanılmıştır. Tirilye Ayios Yeoryios Kilisesi'nde pilaster kullanılmamıştır.

Kiliselerde dışta saçak altında bir veya daha fazla sayıda silmeden oluşan kornişler bulunmaktadır. Tirilye Ayios Yeoryios Kilisesi'nde saçak altında dört yönde geniş içbükey bir silme dolanır. İnşa tarihleri birbirlerine yakın olan Tirilye Ayios Yeoryios (1833), İstanbul Samatya Ayios Minas (1833) ve Yenikapı Ayios Theodoros (1830) kiliselerinde saçak altında dolaşan geniş içbükey silme benzerdir. Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi'nde dışta saçak altında kuzey ve güney cephelerde aynı, doğu ve batı

cephelerde farklı korniş vardır. Yan cephelerdeki üç silmeli kornişin üstteki silmesi daha geniş ve içbükey, alttaki daha dar ve dışbükey, ortadaki ise düzdür. Batıda dörtgen kesitli bir silme bulunuyorken doğudaki üç silmeli kornişin alttaki silmesi düz, ortadaki dar kaval, üstteki ise geniş içbükeydir.

Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi'nde dışta saçak altındaki korniş kuzey ve güneyde batı ve doğuda ise farklıdır. Yan cephelerde saçak altındaki üzerinde dış sırası bulunan dışbükey silmeli korniş, batıda üçgen alınlık altında da bulunmaktadır. Dörtgen kesitli silme ile çerçevelenmiş alınlığın üst silmeleri altında dışbükey silme, dar şerit içine alınmıştır. Doğudaki dışbükey silme altta ve üstte dar şerit ile çerçevelenmiştir. Ayrıca dışta narteks ve galeri kat ayrımını belli eden dörtgen silme vardır.

Mudanya'nın Osmanlı Dönemi Rum kiliselerinde dışta saçak altındaki kornişlerde benzerlik görülmemektedir.

SONUÇ

Mudanya ve köylerinde 19. yüzyılda 10 Rum kilisesi yeniden inşa edilmiştir. Bunların yerindeki eski kiliselerin yapım tarihleri bilinmemekle beraber Dereköy, Yalıçiftliği ve Çınarlı köylerinin kuruluş tarihlerine dayanarak Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi'nin en erken 17. yüzyıl, Yalıçiftliği Panayia ve Çınarlı Ayia Paraskevi kiliselerinin ise 18. yüzyılda inşa edilmiş oldukları söylenebilir.

Nüfus mübadelesi sonrası cemaatsiz kalan kiliseler, cami, askeri depo, sinema ve düğün salonu gibi yeni işlevler kazanmışlardır. Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi, önce askeri depo, ardından sinema salonu olarak kullanılmış, 1993 yılındaki restorasyon sonrası da Mudanya Belediyesi tarafından kültür merkezine dönüştürülmüştür. Tirilye Ayios Yeoryios Kilisesi, mübadele sonrası yemekhane, düğün salonu olarak kullanıldıktan sonra 2008 yılındaki restorasyon sonrası Mudanya Belediyesi tarafından kültür merkezi işlevi kazandırılmıştır. Kültür merkezi olarak kullanılan bu iki kilisede büyük ölçüde özgünlüklerini yitirmiştir.

Dereköy Ayia Paraskevi ve Aydınpınar Ayios Ioannes Kiliseleri, köye yerleşen Müslümanlar tarafından 1980'li yılların başlarına kadar cami olarak kullanılmıştır. Her iki köye yeni camiler inşa edilmesinden dolayı terk edilen yapıların üst örtülerinde ve duvarlarında bozulmalar meydana gelmiştir. Yok olmaya yüz tutmuş kiliselerden Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi için Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2017 yılında restorasyon kararı almış, bu karar doğrultusunda rölöve çalışmaları tamamlanan proje, restitüsyon aşamasındadır. Duvarlarını ağaç ve bitki dallarının sarmaladığı Aydınpınar Aya Ioannes Kilisesi için halihazırda herhangi bir koruma yada restorasyon kararı bulunmamaktadır.

Yalıçiftliği Panayia Kilisesi'nden günümüze sadece 1 metre yükseklikteki beden duvarları ulaşabilmiştir. 2000'li yılların başına kadar cami olarak kullanılan Güzelyalı Burgaz Taksiarhis Kilisesi yıkılarak, yerine prefabrik cami inşa edilmiştir. Mudanya ve Çınarlı Ayia Paraskevi Kiliseleri tamamen yok olmuştur. Özel mülkiyette konut olarak kullanılan Tirilye Ayios Ioannes (Dünder Evi) Kilisesi özgünlüğünü kaybetmiştir.

Yeniden inşa edilen bu kiliselerden Tirilye Ayios Yeoryios (1835) ve Çınarlı Ayia Paraskevi (1835) Kiliseleri Islahat Fermanı'ndan (1856) önce, diğerleri Ferman'dan sonra inşa edilmiştir. Tamamı bazilikal plan tipine sahip bu kiliseler, kargir ve kırma çatılı olarak inşa edilmiştir. Boyutları bakımından en büyüğü Mudanya Ayios Yeoryios, en küçüğü ise Çınarlı Ayia Paraskevi Kilisesi'dir.

Kiliselerin ana ibadet mekânları çoğunlukla üç neflidir. Sırasıyla 5 ve 6 metre genişlikteki Mudanya ve Çınarlı Ayia Paraskevi Kiliseleri tek nefli olmalıdır. Üç nefli kiliselerde orta nef, yan neflerin iki katı genişliğindedir. Zemin özgünlüklerini koruyan Dereköy ve Aydınpınar Kiliseleri'nde yan nefler orta neften bir basamak yüksekte yer almaktadır. Mudanya ve köylerinde Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen Rum kiliselerinin naos sütunları ve iç örtüleri, İstanbul ve Anadolu'daki Osmanlı Dönemi Rum kiliselerinde olduğu gibi ahşaptır.

Mudanyadaki Osmanlı Dönemi Rum kiliselerinde pastophoria odaları yoktur. Bu odaların işlevlerini bema duvarlarındaki farklı sayı ve biçimdeki nişler üstlenmiştir. Kiliselerde apsis, dışa çıkıntılıdır. Bu apsislerin tümü içte yarım daire, dışta Aydınpınar Ayios Ioannes köşeli, Tirilye Ayios Ioannes kademeli köşeli, diğer kiliselerde ise yarım dairedir. Dereköy Aya Paraskevi Kilisesi'nde yan nefleri doğuda apsis sınırlıyorken diğer kiliselerde yan apsisler yoktur.

Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi'nin narteksi, kuzey, güney ve batıda ayaklar arasındaki yuvarlak kemerli açıklıklar ile dışa açık, diğer kiliselerde ise narteks dışa kapalı olarak düzenlenmiştir. Kiliselerin galeri katları, dikdörtgen veya "U" planlıdır.

Mudanya'nın Osmanlı dönemi kiliselerinin duvarlarında kullanılan malzeme ve yapım tekniği benzerdir. Mudanya Ayios Yeoryios Kilisesi hariç diğer kiliselerin duvarları taş ve tuğla ile almalı örülmüştür. Az da olsa duvarlarda devşirme mermer parçalar bulunmaktadır.

Cephelerde kullanılan pilasterler ve üçgen alınlıklar neoklasik, ikonostasis ve ambonlarda kullanılan yoğun bezeme ve daire pencereler barok, Dereköy Ayia Paraskevi Kilisesi yan apsis nişlerinin yarım soğan kubbeli nişleri ise oryantalist üslup özellikleridir. Bu bağlamda Mudanya ve köylerinde 19. yüzyılda inşa edilen Rum kiliselerden Tirilye Ayios Yeoryios Kilisesi hariç diğerlerinin eklektik üslup özellikler taşıdığı söylenebilir. Ayrıca bu kiliseler, Bursa ve İstanbul'un Osmanlı Dönemi kiliseleri ile büyük ölçüde benzer özellikler göstermektedir. Dereköy Ayia Paraskevi ve Tirilye Ayios Ioannes Kiliseleri'nin kuzey ve güney duvarlarında dışa çıkıntı yapan daire merdiven kulelerinin ise Bursa ve İstanbul'un çağdaş kiliselerinde örneği bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acara, M. (1998). Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler, *Hacettepe Üniv.Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 183-201.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2009), Tarihçi Theophanes Confessor ve Eserinin Türk Tarihi Açısından Ehemmiyeti, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(19), 285-295.
- Akyürek, E. (Yay. Haz.). (1996), *Sanatın Ortaçağı Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Arı, K. (2000). *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Ataç, N. (2015), *Kappadokia'da Kapalı Yunan Haçı Planlı Kiliselerde Apsis, Doğu Haç Kolu ve Köşe Mekânları Resim Programı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Augustinos, G. (2013). *Küçük Asya Rumları, 19. Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Kilise*. (D. Evrim, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ayengin, Ş. (2017), *Mudanya Aydınpınar (H. Apostoloi), Dereköy ve Erdek Ballıpınar Kiliseleri Yapım Sistemleri ve Malzeme Karakterizasyonlarının Belirlenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Başak, S. (2018), *Ermeni Kilise ve Okul Yapıları, Bursa Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Bozkurt, G. (1996). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Corsten, T. (1987). *Die Inschriften von Apameia (Bithynien) und Pylai*, Bonn: Habelt.
- Covel, J. (1675). *Dr John Covel Voyages en Turquie 1675-1677 / texte établi, annoté et traduit par Jean-Pierre Grémois avec une préface de Cyril Mango*, Paris: P. Lethielleux.
- Ekin, C. (2005), *Kayseri Kayabağ Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Fayda, M. (2013). Zimmî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 44, 428-434) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Girardelli, P. (2005), Architecture, Identity, and Liminality: On the Use and Meaning of Catholic Spaces in Late Ottoman Istanbul, *Muqarnas: An Annual on the Visual Culture of the Islamic World*, XXII, 233-264.
- Hasluck, F. W. (1910). *Cyzicus*, London: Cambridge University Press.
- Kalogeropoulou Yalçın, E. (2017). *Apolyont'un Sakinleri Mekân, Bellek ve Tarih*, Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları.
- Kandes I. K. (2006). *Bursa Antik Döneme Ait Yazutlar-Topografik Harita ve Bazı Yapılara Ait Fotoğraflarla Birlikte Kentin Arkeoloji, Tarih, Coğrafya ve Din Yönlerinden Tanıtımı*. (İ. Kelağa Ahmet, Çev.) Ankara: Yayın Evi Yok.
- Karaca, Z. (2008). İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karataş, A. İ. (2019). *Bursa*, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Kaya R. (2005). Kur'an-ı Kerime Göre Ehl-i Kitap, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (19), 31-48.
- Koyuncu, A. (2014), Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 12 (16), 35-88.
- Koyuncu, N. (2014), *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında, Mâbedlerin Hukuki Statüsü*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Köroğlu (Kalkınoğlu), G. (1994), *Bizans Sanatında İkonoklazma Dönemi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kuyu, C. (1999). İmralı, *Bursa Defteri*, Sayı3, 222-228.
- Ötüken, Y., Durukan, A., Acun, H., Pekak, S., (1986). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Pekak, M.S. (2009). *Trilye (Zeytinbağı) Fatih Camisi Bizans Kapalı Yunan Haçı Planı*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Pekak, M.S. (2009/2). Kappadokia Bölgesi Osmanlı Dönemi Kiliseleri: Örnekler, Sorunlar, Öneriler, *Middle East Technical University Journal of the Faculty of Architecture*, Vol 26, No:2, 249-277.

- Pekak, M.S. (2009). Kappadokia Bölgesindeki (Özellikle Kayseri ve Çevresindeki) Osmanlı Dönemi Hıristiyan Dini Mimarisi, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol 9/10 Fall, 885-928.
- Pekak, M.S. ve Aydın, S. (1999), Selçuk ve Çevresinde Osmanlı İdaresindeki Gayrimüslim Tebaanın İmar Faaliyetleri, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı, 2, 125-155.
- Polemes, I. D. (1977-78), Αναγραφή ἐξαρτημάτων πατριαρχικών τῆς Μικράς Ἀσίας κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, *Hellenica*, 30, 99-119.
- Sağır, G. (2000), *Kayseri İli Merkezindeki Surp Kirikor Lubavoriç ve Surp Asvadin Ermeni Kiliseleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SPITZING, Günter. (1989), *Lexikon Byzantinisch Christlicher Symbole*, München: Diederichs.
- Şarlak, E. (2010). İstanbul'un 100 Kilisesi, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Taşkın, Ü. (2005), *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- T.C. Mudanya Belediye Başkanlığı: <https://www.mudanya.bel.tr/Mudanya-Hakkinda/24/mudanya-ortodoks-kilisesi-ugur-mumcu-kultur-merkezi-/tarihi-yapilar.html> (Erişim Tarihi: 10/09/2018).
- Uzunçarşılı, İ. H.(1988). *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- Vasileios I. Kandes (1883). *Bursa Antik Döneme Ait Yazıtlar-Topografik Harita ve Bazı Yapılara Ait Fotoğraflarla Birlikte Kentin Arkeoloji, Tarih, Coğrafya ve Din Yönlerinden Tanıtımı*, (Özgün Metinden Çağdaş Yunancaya Sadeleştiren Dimitri Demirci, İbrahim Kelağa Ahmet, Çev.) Ankara: Yayınevi Yok.
- Yıldız, E. (2018), Bursa ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Ortodoks Kiliseleri, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 261-288.

Arsiv Kaynakları

- BOA: A. {Bab-1 Asafi A. {DVNSKLS. d. Kilise Defterleri, Defter No:2.
- BOA: A. {Bab-1 Asafi, A. {DVNSKLS. d. Kilise Defterleri, Defter No: 3.
- BOA: A. {Bab-1 Asafi, A. {DVNSKLS. d. Kilise Defterleri Dosya No:9.
- BOA: Bab-1 Asafi, A. {DVNSMHH Mühimme Defterleri, Defter No: 251.
- BOA: Bab-1 Asafi, A. {DVNSMHH Mühimme Defterleri, Defter No: 258.
- BOA: Bab-1 Asafi, A. {DVNSMHH Mühimme Defterleri, Defter No: 259.
- BOA: Bab-1 Asafi, A. {DVNSMHH Mühimme Defterleri, Defter No: 260.
- BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No:11 Gömlek No:15.
- BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No: 16, Gömlek No: 44.
- BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No: 37, Gömlek No: 23.
- BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No: 43, Gömlek No: 22.
- BOA: İ. İrade, İ. AZN. Adliye ve Mezahib, Dosya No: 44, Gömlek No: 16.
- BOA: İ. İrade, İ. DH. Dâhiliye, Dosya No: 963, Gömlek No: 76148.
- BOA: İ. İrade, İ. HR. Hariciye, Dosya No: 141, Gömlek No: 7392.
- Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi Def'a 25, Matbaa-i Vilayet, H. 13.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Dergisi

ISSN 1300-5707

Cilt: XXVIII, Sayı: 2 Ekim 2019

Ege University, Faculty of Letters

Journal of Art History

e-ISSN 2636-8064

Volume: XXVIII, Issue: 2 October 2019

İnternet Sayfası (Acık Erisim)

Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

Clarivate
Analytics
ESCI
Emerging Sources Citation Index

ULAKBİM
TR DİZİN

DOAJ

Crossref

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Academic
Resource
Index
ResearchBID

SÖBIAD